

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANA BİLİM DALI

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

BİR TURAN DEVLETİ: İSKİTLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bahtiyar AYDIN

İstanbul

Ağustos -2021

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANA BİLİM DALI

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

BİR TURAN DEVLETİ: İSKİTLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bahtiyar AYDIN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Beytullah KAYA

İstanbul

Ağustos -2021

TEZ ONAY SAYFASI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Beytullah KAYA

(Islak İmza)

Üye Dr. Öğr. Üyesi. Mehmet Ali BOLAT

(Islak İmza)

Üye Prof. Dr. Mehmet BAYRAKTAR

(Islak İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ali GÜNEŞ

Enstitü Müdür

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Turan Devleti: İskitler**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanma aşamasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Bahtiyar AYDIN

ÖN SÖZ

Araştırmamdaki her aşamada bana yardımcı olan değerli tez danışmanım Doç. Dr. Beytullah KAYA'a, yüksek lisans eğitimim boyunca benden desteklerini esirgemeyen sevgili eşim Rahşan ve kızım Bahar Başak Aydın'a teşekkürlerimi sunarım.

Bahtiyar AYDIN
İstanbul-2021

ÖZET

BİR TURAN DEVLETİ: İSKİTLER

Bahtiyar AYDIN

Yüksek Lisans, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Beytullah KAYA

Ağustos, 2021 – 76 Sayfa

İskit coğrafyasının sınırları, doğuda Pasifik Okyanusu kıyılarından başlayıp Doğu Avrupa'ya, Tuna Nehri'ne ve Ön Asya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafi alanı içerisinde bulunmaktadır. İskitler, tarihi süreç içerisinde Avrupa ve Asya arasında bağlantı kuran bir Bozkır Devleti olarak ortaya çıkmış olup on iki özerk kağanlıktan oluşan ve yedi ayrı dilli bir konfederasyon şeklinde siyasi teşekküllerini devam ettirmişlerdir. Çar İskitler olarak adlandırılan göçebe savaşçı bir aristokrasi tarafından kurulan ve yönetilen İskitler, Karadeniz'in kuzeyine, Ön Asya'ya, İran'a, Anadolu, Suriye ve Filistin'e hâkim olmuştur. Mısır'ı tehdit ederek Firavun Psammetih'i de vergiye bağlamışlardır.

İskit ülkesi, geniş otlaklara ve sulak alanlara sahip olması bakımından hayvancılık ve çiftçiliğin gelişmesine olanak tanımıştır. Ayrıca İskitler yaşadıkları geniş coğrafi alan içerisinde madenlerden faydalanma ve bu madenlerden yeni ürünler elde etmeyi, altını işlemeyi bilen bir uygarlıktır.

Bu çalışmanın amacı, İskit Konfederasyonu'nun yönetici aristokrat sınıfı olan “Çar İskitler”in kültürel kökenlerinin ve turani yönlerinin incelenmesidir. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yoluyla gerçekleştirilmiş, kaynaklar incelenirken karşılaştırmalara yer verilerek bilgilerin geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Elde edilen veriler ışığında İskitlerin kurucularının Türk kökenli oldukları ve İskitlerin kültür, dil ve din bakımından zengin bir uygarlık oluşturdukları anlaşılmıştır. MÖ. 665'te

Kuzey Azerbaycan'ı, MÖ. 654'te Anadolu'yu ve MÖ. IV. yüzyılda Trakya bölgesini fetheden İskitler özellikle Kağan Madiyas (Çar Atey) döneminde Ön Asya'da hâkimiyet alanlarını genişletmişlerdir.

Yapılan çalışmada İskitlerin ticari yönden gelişmiş bir yapılarının olduğu, askeri yönden savaş tekniklerini iyi kullanabilen sisteme sahip oldukları, kendilerine has bir yazı geliştirdikleri ve güçlü bir sanatsal ve kültürel alt yapıya sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İskitler, Çar İskitler, Turan Devleti, İskit Kültür Coğrafyası

ABSTRACT

A TURAN STATE: SCYTHIANS

Bahtiyar AYDIN

Master, History and Civilization Studies

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Beytullah KAYA

August, 2021 – 76 Pages

The borders of the Scythian geography are located in a wide geographical area starting from the shores of the Pacific Ocean in the east, extending to Eastern Europe, the Danube and Central Asia. The Scythians emerged as a Steppe State that established a connection between Europe and Asia in the historical process, and continued their political formation as a seven-lingual confederation of twelve autonomous khanates. The Scythians who were founded and ruled by a nomadic warrior aristocracy called the Tsar Scythians, dominated the north of the Black Sea, Asia Minor, Iran, Anatolia, Syria and Palestine. They also taxed Pharaoh Psammeth by threatening Egypt.

Scythian country has allowed the development of animal husbandry and farming in terms of having large pastures and wetlands. In addition, the Scythians are a civilization that knows how to make use of mines in the wide geographical area they live in, to obtain new products from them and to process gold.

The aim of this study is to examine the cultural origins and Turanian aspects of the "*Tsar Scythians*", the ruling aristocratic class of the Scythian Confederation. The study was carried out through document analysis, one of the qualitative research methods, and the validity and reliability of the information were tried to be ensured by making comparisons while examining the sources.

In the light of the data obtained, it was understood that the founders of the Scythians were of Turkish origin and they formed a civilization rich in culture, language and religion.

North Azerbaijan in 665 BC, Anatolia in 654 BC, and Thrace region in IV. century BC were conquered by the Scythians who expanded their dominance in Asia Minor, especially during the reign of Kagan Madiyas (Tsar Atey).

From the study, it was concluded that the Scythians had a commercially developed structure, had a system that could use military warfare techniques well, developed their own unique writing, and had a strong artistic and cultural infrastructure.

Keywords: Scythians, Tsar Scythians, Turan State, Scythian Cultural Geography

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1 İskit Tarihi, Coğrafyası ve Kökeni Meselesi.....	1
1.2. Doğu ve Batı Kaynaklarında İskitler.....	7
İKİNCİ BÖLÜM.....	24
İSKİT KÜLTÜR TARİHİ, SANATI, İNANCI, TÖRESİ VE GELENEKSEL YAŞAM TARZI.....	24
2.1. İskitlerde Yazı	24
2.2 İskitlerde Para.....	28
2.3. İskit Güzel Sanatları ve Hayvan Üslubu	29
2.4. İskitlerde İnanç	32
2.5. İskitlerde Beslenme	38
2.6. İskit Araba Evleri, Keçe, Halı ve Kıyafetleri	42
2.7. İskitlerde Töre/Hukuk	46
2.8. İskitlerde Kadının Konumu	47
2.9. İskitlerde Kan Kardeşliği Kültürü	50
2.10. İskitlerde Kurgan/Mezar ve Ölü Gömme Kültürü.....	52
2.11. İskit Oğuz Aynılığı.....	56
SONUÇ	61
KAYNAKÇA.....	68
ÖZGEÇMİŞ	71

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1 İskit Tarihi, Coğrafyası ve Kökeni Meselesi

Yazılı belgelerde ilk kez MÖ VIII. yüzyılda adı geçen İskitler, MÖ. VIII. ve VII. yüzyıllarda Mançurya'dan Altay'a; Doğu Avrupa'dan, Ön Asya'ya kadar büyük bir coğrafyaya yayılmış ve on iki özerk kağanlıktan oluşan tek Hakan tarafından yönetilmiştir (Togan, 2019: 52). İskitler, savaş zamanları bir hakanın etrafında birleşen ve büyük bir alana yayılan “*yarı özerk krallıklar*” şeklinde tarihte sahne aldıkları için tüm İskitlerin yaşadığı coğrafyayı eski zamanlarda tek bir kitabede veya eserde bulmak mümkün olmamaktadır. Lakin parçaları birleştirdiğimiz zaman İskit coğrafyasını ortaya koymak mümkün olacaktır.

Arkeolojik buluntulara göre MÖ. IX. yüzyılın içinde İskitler, Tuna Nehri'nden Çin'in batı sınırlarına kadar uzanan büyük bir coğrafyaya yayılmışlardır (Durmuş, 2007: 43). Kuzeydoğu bozkır bölgesi yüksek Pamir, Tiyen-Şan, Altay dağ kolları ve Batı Türkistan üzerinden batıya ve aşağı Tuna bölgesine kadar bütün Güney Rusya'ya yayılmış olan İskitler, batıda Silizya'ya (Polonya) kadar uzanan bölgenin, Doğu Türkistan ve Gobi bölgesiyle olan bağlantısı doğudaki çok sayıda geçitle kurulabilmiştir (Durmuş, 2007: 95).

Bölgenin doğu tarafında geniş göller ve nehirler bulmuş, batı tarafında ise oldukça verimli topraklara sahip olmuşlardır. Güneye doğru uzanan geniş sahalardan da Hazar, Karadeniz ve Azak deniziyle İran'ın “*yun. eski Persia*” kuzeyindeki geniş yaylalara ve Kafkaslara uzanmışlardır. Konargöçer yaşam süren kavimlerin aradığı coğrafya bulunmuş, göçler amacına ulaşmıştır. Bu sebeplerden olmalı Batı Türkistan bozkır bölgesinden Tuna nehrine uzanıp, güneydeki eski Persia'nın kuzeyindeki coğrafyayı da yurt tutmuşlardır. Özellikle Türk okuyucular, bazen de batılı okuyucular, “*İranlı*” kelimesini etnik ifade gibi anlayarak çoğu zaman yanlış çıkarımlara varmaktadır. Susular, Elamlılar ve Medlerin yaşadıkları bölgelerin, Greklerin *Persia* dedikleri eski İran ülkesiyle ilgisi yoktur çünkü Persia, o dönemlerde Basra Körfezi'nin güneydoğusundaki küçük bir bölgenin adıdır. Ancak I. Cyrus zamanından itibaren eski kavimlerin bölgeleri Persler tarafından istila

edilerek Persia'ya katılmış ve Persia sınırları genişletilmiştir. Coğrafik bölge olarak küçük Persia'nın dışında kalan geniş alanda I. Cyrus'tan öncesinde Türk soylular vardır (Bayrakdar, 2013: 18).

Herodot, Aristo, Pompeius, Justin gibi eski tarihçiler ve bilginler ile F. Lenormant, J.Oppert, Ed. Norris gibi diğer bazı modern tarihçiler, arkeologlar, dilbilimciler, nümismatikçiler, asurologlar, sümerologlar, persopologlar... doğrudan veya dolaylı olarak Turanileri tarihin en eski kavimi ve en erken üç kıtaya yayılan bir ulus olduğunu söylemişlerdir. Alman dilbilimci ve tarihçi Baron Busen, Kuzey Hindistan ve İndus Nehri bölgesi halklarının dilinin Türk soylularının dilinden türemiş olduğu görüşündedir. Tevrat'ın ilk kitabı olan Tekvin'de Nuh Tufanı'ndan sonra insanlığın yeniden türeyişinin aktarıldığı bölümde Medler ve İskitler varken İranlıların varlığından hiç söz edilmemiştir. MÖ. 1500 yılı civarı yazıldığı söylenen Tekvin'in yazım zamanında bugünkü İran topraklarında Persler veya batılıların anladığı anlatımıyla Aryanlar henüz ortada yoktur. Nitekim Lenormant, Oppert, Norris, I. Taylor, N. L. Westergaard, H.C. Rawlinson, F. de Saulcy, E.Norris gibi batılı tarihçilere göre Perslerin İran topraklarına gelişleri MÖ. IX. veya VIII. yüzyıldır (Bayrakdar, 2013: 189-2009). Bu demektir ki İran toprakları tarihin en eski devirlerinden beri Turanlıların, Elamlıların ve Türklerin topraklarıydı. İranlılardan önceki sahipleri ise Medler ve İskitlerdir (Bayrakdar, 2013: 11-12).

Herodot'un bildirdiğine göre İskitler, Kimmerleri kovalayarak Ön Asya'ya gelmiş ve Medlerin egemenliğine son verip yirmi sekiz yıl Ön Asya'da hakimiyet kurmuşlardır (Herodot, 2019: 294); sonra tekrar Urartuların yaşadığı coğrafyaya çekilmişlerdir (Durmuş, 2007: 87).

İskitlerin Ön Asya'da, Mezopotamya'yı (yun.Suriye) baskı altına alıp (MÖ. 611) (Durmuş, 2007: 86) Filistin'e, Mısır'a kadar gittikleri düşünüldüğünde ne kadar geniş bir coğrafyaya yayıldıkları daha iyi anlaşılmaktadır. İskitlerin bu kadar geniş bir coğrafyada tek hükümdar tarafından idare edilmelerinin zorluğu ortadadır. Bu durumdan dolayı idari yapıları yayıldıkları coğrafyanın genişliğinden etkilenmiştir. Askeri teşkilatları onların sürekli yeni topraklar elde etmeleri ve farklı kavimlerle mücadeleye girmeleri sonucunda gelişmiştir.

Antik yazar Thukydies, İskitlerin askeri yönden gücünü tasvir ederken İskitlerle Avrupa devletleri teker teker ele alıp karşılaştırsak hiç kimsenin İskitlere karşı koyamayacağını ve hatta Asya'daki tüm devletlerin İskitlere karşı birleşse bile yine de karşı koyamayacağını aktarırken o da Herodot gibi İskit atlı birliklerine işaret etmektedir. O çağlarda birçok kavim yürüyen süvari birlikleriyle savaşırken, süratli hareket edip at üstünde uzaktan ve her yöne ok atan İskit atlı birlikleri tüm ordulara karşı üstünlük sağlıyordu. Buradan İskitlerin çok güçlü askeri bir yönü olduğu sonucu çıkmaktadır (Durmuş, 2007: 96).

Temelde Herodot (MÖ. 484 - MÖ 425) İskit bilimciliğinin babası kabul edilir. Asur kaynaklarının da onayladığı Yunan kaynaklarına göre Kimmerleri yenip onlara galip gelen İskitler, Azak Denizi'nin batı sahillerindeki Kuzey Karadeniz yakasındaki topraklara yerleşmiş olup başta Herodot olmak üzere pek çok Grek kaynağı bölgeye "*Pontiya Bozkırları*" (Dinyeper Nehri'nden Ural Dağları'na kadar olan alan) adını vermiştir. Herodot, Karadeniz'in kuzeyindeki İskit coğrafyasında sekiz nehir vardır diyerek bu nehirlerin başlıcalarının Tuna, Dinyester, Dinyeper ve Don nehirleri olduğu bilgisini vermiştir. Anadolu'da ise Kızılırmak'a kadar olan bölgenin doğusuna İskit coğrafyası demiştir (Herodot, 2019: 314). Söz konusu bu nehirlerin yanında Hazar Denizi, Azak Denizi ve Karadeniz'in her iki yakasında da İskit varlığına işaret etmiştir. Anadolu'da, Kızılırmak'ın doğusunda (Durmuş, 2007: 86) ve Çoruh Vadisi boyunca İskit varlığı bulunduğunu Yunan general Ksenophon (MÖ. 431- MÖ 354) "*Anabasis*" (Onbinlerin dönüşü) adlı eserinde bahsetmiştir (Ksenophon, 2021: 130).

Modern tarihçilikte İskit bilimci kabul edilen Arkeolog Tadeusz Sulimirski (1898- 1983), İskitlerin Pontiya bozkırlarını ele geçirme tarihini MÖ IX. ve MÖ VIII. yüzyıllara dahil eder. Sulimirski, bu dönemlerden daha eski bir tarihin olasılığının mümkün olduğunu söylese de somut İskit uygarlığının görüldüğü dönemi bütün eski çağ tarihçileri gibi MÖ VII. yüzyıl olarak kabul etmektedir. İskitler, bölgeye sonradan gelen bir kavim olduğundan onların köklerinin ve geldiği coğrafya hakkında muhtelif fikirlerin oluşması da doğaldır. Herodot, İskitler Pontiya bozkırlarına Asya'dan geldiğini söylemiştir. R. Grosse de arkeolojiye dayanarak İskitlerin köklerini Türkistan'a ve Batı Sibiryaya bağlayarak Herodot'un bilgilerini onaylamıştır. İskitler, Tunç Çağı'nda (MÖ 3000-MÖ

1000) hem hayvancılık hem çiftçilikle meşgul olan göçebe bir halktır. Göçebe yaşam İskitleri, tehlike anında sahip oldukları yurtlarını, tekerlekli evleriyle, çok hızlı bir şekilde değiştirmeye zorluyordu. Bu sebeple İskitlerin kalıcılıkları kısa oluyordu, daimi meskenleri çok azdı. Herodot'un tasvir ettiği dönemlerde de İskitlerin şehirleri görüldüğü kadarıyla olmamıştır. Aynı durum İskitler gibi göçebe yaşam süren Kimmerler için de geçerlidir.

Antik Yunan yazarı ve ozanı Homer (MÖ IX. yüzyıl) “*Odiseya*”sında, Pontiya bozkırlarına yerleşmiş kavimden “*kısrak sağanlar*”, kısrak sütü içenler şeklinde bahsetmiştir. T. Sulimirski'ye göre Hesiod “*kısrak sağan*” tabiriyle İskitlerden ilk bahsedendir. T. Sulimirski, Homer'in “*kısrak sağanlar*” ifadesiyle İskitleri kastettiğini ihtimal dahilinde görmektedir.

Herodot, İskitler ile Kimmerlerin birbirine çok benzediğini ve pek çok ortak yaşam alanları olduğunu söyleyerek İskitler ile Kimmerlerin toplumsal hayatlarıyla iktisadi hayatlarının birbiriyle uyuştuğunu söylemiştir. Herodot dahil pek çok Eski Çağ yazarları ağız birliği etmişcesine İskitlerin metal eserleriyle Kimmerlerin eserlerini birbirinden ayırt etmek neredeyse imkansız demiştir (Hasanov, 2009: 3-4). Benzer bir durum Kimmer ve İskit çağından daha geride Sibiryaya ve Altay civarında da görülmektedir. Arkeolog Semih Güneri, “Türk-Altay Kuramı” adlı eserinde MÖ VIII. yüzyıl İskit Çağı öncesinde yatan en az yedi bin yıllık bir birikimi anlayabilmek için sırasıyla ‘*Demir Çağı*’ ‘*Eneolitik Çağ*’ ve ‘*Neolitik Çağ*’da anayurt ‘*Yenisey-Lena*’ bölgesinde neler olduğunu, Türk halklarının bu erken tarihsel evreler içinde hangi koşullarda bulunduğunu ortaya çıkartmak gerektiğine işaret etmektedir. Güneri, MÖ VIII. yüzyıldan sonra “İskit Çağı” olduğu için bu kültürü biliyoruz diyerek aynı toprak parçasını kullanmayan, savaş zamanları hariç tek bir lider önderliğinde toplanmamış, temel ortak maddi kültürleri içinde farklı yerel arkeolojik stiller geliştirmiş ama tek ortak nokta dil olup Türkçe’de birleşen milattan sonraki klasik Türk dönemlerindeki gibi bölgede birden fazla gruptan söz edebiliriz diyerek aynı ve yakın coğrafyada bulunan konar-göçer toplulukların dil ve kültürel yapısının birbirine benzediğini söylemektedir (Güneri, 2018: 81-82).

Murat İskenderoviç Adjiyev “Türklerin Saklı Tarihi” adlı eserinde Rusların, önceleri kökenlerini Bosfor-Kimmer Devleti ve İskitlere; sonradan da Slavlara bağlandıklarını

söylemektedir. Adjiyev, Rusların köklerini bağladıkları birbirine benzeyen bozkır kavimlerinin aslında “Kıpçak” olduğunu belirtip Kıpçakların da İskit ve Hun tayfaları olduğunu aktarmaktadır. Adjiyev’e göre Sibirya’dan, Altaylardan başlayıp Kuzey Hindistan, İran, Ön Asya ve Kuzey Afrika yönlerine dağılan insan seli misali büyük göçler olmuştur. Adjiyev’e göre bu emsali görülmemiş nüfus patlamasını yaratan tayfalar; Saka, İskit, Hun, Aryan, Get, Got, Türk, Saks, Poloveç, Cermen, Burgun, Kuman olarak isimlendirilen ve aynı dili, Türkçe’yi, konuşan aynı pınardan beslenen, dış görünüşleri birbirinden farksız, kendilerine otuzdan fazla isim verilen Altay kavimleridir (Adji, 2020: 22-23).

İranlı müellifler, Herodot’un ve yukarıda ismi geçen diğer Grek yazarların aksine İskitler için Saka tabirini kullanmıştır. İran kaynaklarında kullanılan “Saka” kelimesinin anlamı Yazıcı’ya göre kahramanlık belirten erkek adıdır. Ünlü Kıpçak hükümdarlarından birinin adı, “Saka Han”dır. Saka kelimesinin “dağ yamacı” anlamına geldiğini, Çağatay Türkçesi’nde de “Sak” kelimesinin “yan” (taraf) anlamına geldiği, Bu durumda İskitlerin hakimiyet alanı anayurdun yan tarafına düştüğü de belirtilmektedir. Codex Cumanicus yazarı, Latince, Tibetçe ve Çince metinleri Macarca’ya çeviren Geza Kuun “Sakai” adının “sağ”, “akıllı”, “yetenekli”, “ileri görüşlü” anlamına gelen sözlerle aynı olduğunu belirtmiştir (Yazıcı, 2007: 2009). “Sa/Sak” kelimesi birçok Türk lehçelerinde de “yay” manasına, bazı Türk lehçelerinde ise “kuvvet”, “güç” anlamına gelmektedir (Durmuş, 1993:10).

İranlılar, İskitlerin;

- 1) Fergane, Orta Tiyanşen ve Kaşkar taraflarında,
- 2) Aral Gölü ve Hazar Denizi arasında,
- 3) Şimdiki Rusya’nın güneyinde yaşayanlarını bu hakim milletin üç grubu olarak tanımlamışlardır.

Ahamenid İmparatoru Büyük Dara’nın Kitabesi böyledir (Togan, 2019: 51).

Türk destanlarında “*Tunga Alp Er*”, İran destanlarında “*Afrasyab*” adıyla tanınan kahraman, büyük İskit devletinin en şevketli devrini, sükut ve barış çağını yaşatan kahraman olarak kabul edilir. İran destanlarında Afrasyab’ın, İranlılarla olan mücadeleleri ve onun hakkındaki efsaneleri anlatılmaktadır. Bu kitabelerde Alper Tunga’nın, Keyhüsrev (Medya hükümdarı Kiyaksares) tarafından yenildikten sonra (MÖ 625) yine onun tarafından Tiyanşan’da Koçkarbaşı ve Kimekler ülkesine (Altaylara) kadar takip edilmesi; nihayet Azerbaycan’da Keyhüsrev’in eline geçerek öldürülmesi ve kendinden sonra oğullarının devri anlatılmaktadır. Bu kitabelerden anlaşıldığına göre İskit hakimiyetinin altın devrinin, büyük İskit Fatihisi Alper Tunga’nın Medya hükümdarı Keyhüsrev tarafından yenilerek ele geçirilip öldürülmesi neticesinde sona ermiştir. Asuri Kitabe ve Yunan kaynaklarında verilen bilgi ile Çinlilerin, MÖ. 623’te Suo/İskit devletinin on iki krallığını zapt ve işgal eylediklerine dair Çin kaydı, Herodot’un aktardıklarını doğrulamaktadır. MÖ 530’da Ahemeniş İmparatoru Kuroş (Kyros) ve 485’te Büyük Dara, Türkistan seferine çıktıklarında İskitlerin hükümdarlığı devam etmektedir. Togan’a göre Afrasyab’ın (Tunga Alp) oğullarının hükümdarlığına dair İran rivayetleri üstte belirtilen diğer tarihi kayıtlara uymaktadır (Togan, 2019: 52). Önasya ve Uzakdoğu’daki İskitlerle ilgili kayıtlar, MÖ. 625-623 arasında cereyan eden olaylar, tarihe yansımıştır. Togan, MÖ. 569 yılına ait, “*Hunların da ecdadı olduğunu söylediği İskit kavmiyle*” siyasi münasebetlerine ait Çin kayıtlarının olduğunu söyleyerek antik Batı ve İran kaynaklarını Çin kaynaklarından teyit etmiştir (Togan, 2019: 55).

Ahemenid Kralı I. Darius’un (MÖ.522-486) Behistun (Bisütun) Yazıtı üç dilde yazılmış, Darius’un tahta geçişi ve zaferleri anlatılmıştır. Yazıtı “*Behistun*” adının verilmesi bulunduğu yerin aynı adla anılmasındandır. Yazıtın üç dilli olması ise yaşadığı halkların dilinden dolaydır. Yazıtın beş sütundan oluşan ilk kısmı, o günkü Pehlevice (Derice veya Darice) diliyle yazılmıştır. Ortadaki üç sütundan oluşan kısım, batılı bilginlerin İskitce-Medce, İskitce-Tatarca ve Yeni Elamca dedikleri dille yazılmıştır. Yazıtın ortadaki kısmının diline, 1822 yılında Medce diyen ilk bilginlerden birisi J. Saint-Martin’dır (Bayrakdar, 2013:23). Bu yazıtı göre Medler dil ve ırk bakımından Perslerden farklıdır. Jules Oppert bu yazıtları okuyup 1855 yılında yayınladığı “*Ecriture Anarienne*” adlı eserinde Asur ülkesindeki ilk konuşulan dilin, Türkçe ve Moğolca ile akraba Turani bir dil olduğunu savunmuştur. Bayrakdar’a göre bazı bilginler onun bu tezine karşı

çıkılmışlar da sonraki ve günümüzdeki çalışmalar Oppert'i doğrulamıştır (Bayrakdar, 2013: 205).

1.2. Doğu ve Batı Kaynaklarında İskitler

İskitler hakkında kaynaklar, genel olarak Antik Batı kaynakları ve Antik Doğu kaynakları olmak üzere iki grupta toplanmaktadır.

Antik Batı kaynaklarında; MÖ. IX. yüzyılda Homeros'un İlyada ve Odyssea'sı; kuzeyin geniş düzlüklerinde yaşayan, kısrak sağan ve kımız içen dürüst insanlardan bahsetmektedir. Hesiodos'un şiirlerinde ise İskitler, "Skudai" olarak yer almıştır. Şair Aristeas (d. MÖ.600) ve tarihçi Hekataios'un (d. MÖ.550) eserlerine atıfla Herodot'un dokuz kitaptan oluşan "*Historia*" adlı eserinin dördüncü kitabının değişik bölümlerinde, Hippokrates'in "*Havalar, Sular ve Mevkiiler*" adlı kitabında, Thukdides'in "*Peleponnesoslularla Atinalıların Savaşı*", Ctesias'ın '*Percica*'sı, Hippokrat'ın '*Se Aere*'si ve Amasyalı Strabon'un (MÖ.63-MS.24) "*Geographika*" adını taşıyan on yedi kitaplık coğrafya eserinin değişik bölümlerinde İskitlerin tarihi ve âdetleri hakkında bilgiler verilmiştir (Yazıcı, 2007: 207).

Diodorus Sicullus'un II. kitabı Plinius'un '*Naturalis Historia*'sı, MÖ. VII. yüzyıldan itibaren Lesboslu (Midilli) kadın şair Sappho, Hellespontuslu Aristeas, Miletli Hekataitos, Ozan Pindare, Attikalı üç trajedi ustaları Aeschylus, Sophokles ve Euripides, Plutharkos, Theopomre, Ephore, İskenderiyeli Ptolemaios'un (Batlamyus) eserleri de temel Antik Batı kaynaklarından sayılmakta ve İskitlerden bahsetmektedirler (Erdoğan, 2018: 19).

Ksenophon'un "*Kyros'un Anabasis*" (On Binlerin Dönüşü) adlı eseri de MÖ. V. yüzyıl sonlarında Anadolu'daki İskitler hakkında bilgi vermiştir. Bu eserden Kızılırmak'ın doğusundaki İskit varlığı ile Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu, Çoruh nehri çevresindeki İskit varlığı anlaşılmıştır (Ksenophon, 2015: 130).

Karadeniz'in kuzeyinde/denizin ötesindeki İskitler hakkında MÖ II. yüzyıldan itibaren yükselen Roma ile birlikte oluşan Latince eserler de bilgi vermektedir. Daha sonraki dönemde Priskos, Jordanes ve MS. 96 ile MS. 378 yılları arasındaki Roma tarihini yazan Ammianus Marcellinus da önemli bilgiler vermiştir.

Antik Doğu kaynakları ise; Çin kaynaklarıyla, Asarhaddon ve Assurbanipal'e ait Asur krallarının kaynakları, parçalı bilgiler içeren Urartu kaynakları, Asur'un çöküşü ve Ninive'nin (*Ninive*: Asur devletine başkentlik yapan Irak'ın kuzeyindeki Musul kenti ve civarındır) çöküşü hakkında bilgi veren Babil kaynaklarıyla, Ahameniş Kralı Büyük Darius'a ait Persopolis-Bisutun Yazıtı ve İbranilerin Kutsal Kitabı Ahd-i Atik (Eski Ahid) ve de Khroneli Moses gibi kaynaklardır.

Bu kaynaklarda İskitler genel olarak şu şekilde anılmaktadır:

Bazı Ermeni kaynaklarında İskitler “*Şak/Sak*” olarak geçmiştir. “*Ermeni Tarihi*” isimli eserini 1265 yılında tamamlayan Ermeni tarihçi Kiragos bu eserinde, 1071 yılındaki Malazgirt Savaşına atıf yaparken İskitler geri döndü diyerek Selçuklulara İskitler demiştir (Tellioglu, 2020: 31).

İskitler Urartu kaynaklarında “*İşkigulu ve Saga*”, eski İran kaynaklarında “*Sak-Saka*” ve Ahd-i Atik'te ise (Tevrat) “*Aşkenaz*” olarak yer almaktadırlar. Pers kaynakları İskitlerden genel olarak “*Saka*”, Ön Asya'nın çivi yazılı Asur kaynaklarında ise “*Aşguzai veya İşkuzai*” diye bahsedilmiştir (Yazıcı, 2007: 206).

Bizans kaynaklarında İskitlere, Türkler “*Theophylactus Simocatta*” ve Hunlar “*Theophenes Confessor*” denilmiştir. Bizanslılar ve İranlılar tarafından Hunlarda zaten Türkler olarak biliniyordu (Çeşmeli, 2016: 56).

Kraliyet Yazıtları olarak bilinen İran'daki ‘*Nakşi Rüstem*’, Persopolis ve Susa'daki Pers kralı I. Darius Yazıtı'na göre İskitler dörde ayrılmakta ve onlara;

“*Saka Haumavarga*” (Haoma içen İskitler),

“*Saka Tigraxauda*” (Sivri şapkalı İskitler),

“*Saka tyaiy paradraya*” (Denizin ötesindeki İskitler) ve

“*Saka tyaiy para Sugdam*” (Sogdiana'nın/Semerkant'ın ötesindekiler) deniliyordu.

Strabon, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Sarmatlar ve Alanları İskitlerden saymıştır. Strabon, Hazar Denizi'nin doğusunda sırasıyla Daae, Massaget ve Saka isimli konargöçer topluluklarının bulunduğunu söyleyerek bu toplulukların hepsine İskit demiştir. Herodot,

Strabon gibi, Massegetlerin ve Sakaların İskit tayfaları olduğunu söylemektedir. Romalı asker-tarihçi Ammianus Marcellenus'tan öğrendiğimize göre Alanlara daha önce Massagetler deniliyordu. Ona göre İskitler olarak bilinen “*Daaeler*” Hazar Denizi'nin hemen doğusunda, Massagetler, Oxus (Amu Derya/Ceyhun) ve Jaxartes (Sir Derya/Seyhun) nehirleri arasında; İskitler ise Jaxartes nehrinin hemen doğusunda yaşamaktadır. Herodot, İskitlerin Orta Asya'da yaşayan Massegetlere yenilmesi ve sonrasında batıya doğru göç etmeleri nedeniyle, İskitlerin köklerinin Orta Asya'da olduğuna işaret etmektedir. Herodot, Karadeniz'in kuzeyindeki İskitlerin her iki yanının da denizle çevrili olduğunu söylemiş; Batı ucunu Trakya kıyılarından bir körfez çizerek günümüzdeki Kırım'a uzatmaktadır (Herodot, 2019: 335-336).

Roma kaynakları İranlıların kökeninin İskitler olduğunu bize bildirmektedir. Ammianus Marcellenus, İskitleri İranlı değil, İranlıları İskit saymıştır. Doğu Roma kaynaklarına göre de Massegetler, Hunlar olarak biliniyordu. (Procopius). Doğu Roma/Bizans tarihçilerinden Menandros Protektor, Türklerin eskiden İskitler diye çağrıldığını ve İskitçe konuştuklarını yazar. Bizans kaynaklarında İskitlere, Türkler ve Hunlar denilmiştir. İskitler, Müllenhoff'a göre İranlı, Neuman'a göre Moğol, Samaksasof'a göre Slav, Fiesel'e göre Germend'dir. Grakov gibi günümüz tarihçilerinin birçoğu İskit tanımlamasını İran üzerinden yapmaktadır. Oysa Ermeni, eski İran, Yunan, Roma, Çin, Arap, Asur/Süryani ve Avrupa Orta çağlarında yazılmış kaynaklarda yer alan bilgilere baktığımızda İskitlerin, İranlılar ile ilişkilendirildiğine dair herhangi bir kayda rastlanılmamıştır (Akt. Durmuş, 2007: 12-20).

Herodot, İskit Konfederasyonu'nu kuran ve hükmeden aristokrat zümreye “*Han İskitleri*” manasında Çar İskitler demiştir. Çar İskitler adlı eserinde İskit İmparatorluğu'nu bir konfederasyon şeklinde kuran ve yöneten yönetici aristokrat sınıfın Türk ve/veya Turani olduğunu ortaya koyan Zaur Hasanov'a göre İskitya'yı baştan başa gezmek için yedi dil bilmek gerekmektedir (Hasanov, 2009:15).

Hasanov “Çar İskitler” adlı eserinde “*İskit dili ve mitolojisini*”, V.İ. Abayev, S.S.Bessonov, K. Videngren, J. Dyümezil, S.A. Jebelev, G. Nyüberg, L.İ. Marinoviç, G.A. Koşelonko, M.İ. Artamonov, E. Benvenist, B. N. Grakov, F. G. Mişşenko, E. A. Grantovski, V. P. Klinger, I. I .Tolstoy, A. Kristensen, V. F. Miller, B. A. Rıbakov

tarafından araştırıldığını ortaya koymaktadır. “*İskit güzel sanatları konularının mitolojik tahlilini*” ise, S. S. Bessonov, Y. Y. Kuzmin, D. A. Maçinski, B. N. Mozolevski, D. S. Rayevski’nin eserlerinde etraflıca incelendiğini aktarmaktadır.

D. S. Rayevski’nin Y. Y. Kuzmin’in D. A. Maçinski’nin, A. M. Hazanov’un tetkiklerinin konusunu ise “*İskit medeniyeti metinlerinin sembolik sematiğinin yorumu*” dur.

Hasanov eserinde, yukarıda bahsedilen konular hakkında, D. S. Rayevski’nin araştırmaları ve sosyal problemlerin analizi konusunda A. M. Hazanov’un araştırmalarına kapsamlı olarak yer vermiştir. Batı müelliflerinden M. Rostovsev ve E.H.Minns de konuya dair kapsamlı eserler vermiştir. Sulimirski’nin eseri nadir bir çalışma olup “*İskit kronolojisini*” ayrıntılarına kadar araştıran bir eserdir. İskitlerin menşei, medeniyeti ve dil problemlerinin araştıranlardan biri de büyük Fransız araştırmacısı J.Dyümezil’dir (Akt. Hasanov, 2009: 19).

Türkiye’de İskitlerin tarihini ve dilini Bahaeddin Ögel, Zeki Velidi Togan, Taner Tarhan, Galip Ataç, Mirza Bala, Ali Sevim, İsmail Berkök, İlhami Durmuş, Ekrem Memiş, Erdoğan Merçil, Mehmet Bayrakdar ve Emine Sonnur Özcan araştırmıştır. Ancak İskitlerin İrani mi, Turani mi olduğu konusu hala tam olarak aydınlatılamamıştır. Araştırmacılar konuyu daraltıp konunun belli bir kısmına ışık tuttıkları için bütüncül bir yaklaşım ortaya koyulamamıştır. Pek çok müellif İskitleri parça parça işlemektedir. Bunun sonucu olarak İskitler, Yunan kaynaklarına göre Yunan, İran kaynaklarına göre de İranlı kabul edilmektedir. İskit İmparatorluğu’nun büyük coğrafyasının sınırları ise hiçbir eserde tam olarak ortaya koyulamamıştır. Bu çalışmayla İskit İmparatorluğu’nun, coğrafi sınırlarının, dilinin, inancının, sanatının ve devamındaki kültürel geçişin ortaya konulmasını amaçlanmıştır.

İskitler hakkında “*Çin kaynakları*” da bilgi vermiştir.

Çin kaynaklarından birisi Shihchi’dir. Bu kaynaktan eski devirlerden MÖ. 120 yılına kadar vuku bulan olaylarla komşu kavimler verilmiştir. Diğer bir kaynak ise, Han-suh’dur. Bu kaynaktan MÖ. 206’dan MS. 20 yılına kadar olan olaylara yer verilmiştir. Çin kaynaklarından ‘*Han-shu*’da, İskitlerin doğu grubundan “*Sai*”ler diye bahsedilirken bu grubun bir kolundan da “*Sair-wang*” diye bahsedilmektedir (Yazıcı, 2007: 2009).

Memiş'e göre MÖ. IX. yüzyıla kadar Çin'in batı sınırındaki Hiyung-nu'lar, saldırılarıyla buradaki çiftçi halkı o derece bunaltmış ve yerleşkeyi o kadar çok tahrip etmişler ki Çin İmparatoru Suan (MÖ 827-781) onlara karşı harekete geçerek Hiung-nu'ları (kırsal göçebe kabileler konfederasyonu) batıya sürmüştür. Böylece bozkırda zincirleme bir göç dalgası başlamıştır. Böyle bir göçün nedeni olarak MÖ. 800 yıllarındaki bir kuraklık gösterilmişse de her ne sebeple olursa olsun başlayan bu göç, İskitlerin Güney Rusya, Karpatlar ve İran yaylalarının kuzey alanlarında ve Ön Asya'da görülmelerinin nedeni olmuştur. Bu tez, Eski Çağ Ön Asya belgelerinde verilen bilgilerle uyum göstermektedir (Memiş, 1987: 24).

Divanü Lügat-it Türk ve Kutadgu Bilig'den de bilgi sahibi olduğumuz Alp Er Tunga, MÖ. VII. yüzyılda yaşamış bir İskit kağanıdır. İranlı şair Firdevsi, İran-Turan savaşlarını konu alan atmış bin beyitlik '*Şehname*'sinde ondan "*Afrasyab*" olarak bahsetmiştir. Alper Tunga'nın öldürüldüğü dönemler Ön Asya tarihinde, Med ve Babil ittifakına karşı Asur ve İskit ittifakının olduğu dönemlere denk gelmektedir. MÖ. VII. yüzyıl sonlarına doğru bölgedeki İskit hakimiyetinin güç kaybetmesiyle Asur hakimiyetinin de sona ermeye başladığı ve Asur'un yıkıldığı (MÖ.612) görülmektedir.

Alp Er Tunga'nın öldürülmesi Turan halkları arasında büyük üzüntülere sebep olmuştur. Alp Er Tunga adına ağıtlar söylenmiştir. Bu ağıtlar Türkçe olup, bugün dahi anlaşılıp halk dilinde söylenmektedir. Alp Er Tunga'nın tarihi çerçevede değerlendirilmesi Herodot'un, İskitlerin yönetici hanedanının ve aristokrat sınıfının Turani bir Türk soyundan olduğu iddiasını destekler niteliktedir. Filoloji malzemelerini Türkçe kelimelerle karşılaştıran Geza Kuun da belgelerin bolluğu İskitlerin kolektif adının farklı göçebe Türk boylarını içerdiğini açıkça gösterdiğini belirterek İskitlerin Türklüğünü kabul etmektedir (Durmuş, 1993: 42).

İskitlerin üzerine çalışan Türk bilim insanlarından;

Hasan Ata bin Molla Mehmet El'abeşi, "*Tarih-i Kavmi Türki*" (1909) adlı eserinde, S. Maksudi Arsal, Türk topluluklarının özelliklerini dikkate alarak yazdığı "*Orta Asya*" (1930) adlı eserinde ve M. Taner Tarhan, İskitlerin dini inanç ve adetleriyle ilgili yaptığı çalışmasında onların inançları, ölü gömme adetleri ve kurban kesme adetleri hakkında bilgiler vermiş, İskitlerin Türklüğünü savunmuşlardır (Durmuş, 1993: 20). İbrahim

Çeşmeli de “İskitler, Hunlar ve Göktürklerde Din ve Sanat” adlı eserinde İskitlerde din, mit, sanat, gelenek, görenek, cenaze ritüelleri, mezar kültürünün Hunlarda ve Göktürklerde de devam ettiğini söylemiştir (Çeşmeli, 2016: 32-41).

İskitlerde ve bazı Hun topluluklarında görülen kağanları mumyalama ve dövmeli kağanlar kültürünün sonraki devirlerde de devam ettiğini görülmektedir. Örneğin Müslüman Türkiye Türkleri de kağanlarını, hükümdarlarını mumyalamıştır. Erken dönem Osmanlı da dahil olmak üzere Anıtkabir öncesi Atatürk de mumyalanmıştır. Türkiye Selçuklularında başta “II. Kılıç Arslan, I. Keyhüsrev, II. Süleyman Şah, III. Kılıç Arslan” ve daha birçokları mumyalanmıştır (Durmuş, 1993:72). Bu durum, İskitler ile başlayıp onlardan Hunlara ve Göktürlere geçen sonrada onların devamı olarak görülen Oğuzlara-Anadolu Selçuklularına kadar ulaşan köklü bir Türk geleneğinin varlığını ve kültürel geçişini göstermektedir.

‘*Türk Tarihinin Meseleri*’ni inceleyen Türükoğlu Gökalp gibi araştırmacılar Türk tarihini ‘devlet’ tarihinden başlatmak gerektiğini söylemektedir. Bu yüzden tarihimizi Hunlardan başlatmaktadırlar. Oysa bu görüş tutarlı değildir. Zira hiçbir devlet birden bire tarih sahnesinde gelişmiş bir teşkilatla doğmamıştır; mutlaka önceki devirleri de vardır. Türk dilinin ve yazısının gelişmesi de böyledir, devletlerin askeri ve siyasi tarihi de böyledir. Örneğin, asırlardır Yahudi devleti yoktur ama milleti ve tabii ki tarihi vardır. Bu yüzden tarihimizi Hunlardan başlatmak doğru bir yaklaşım değildir, evveliyatı olduğu ortadadır. Yapılması gereken Hunları, İskitlerin devamı, ardılı olarak görmektir. “*Bahaeddin Ögel*” Türk kültürünün, antropolojik ve arkeolojik belgelere göre, Hunlardan çok önce Anav’da, MÖ. III. binlerde Altay Dağları civarında doğduğunu (Ögel, 1984: 20) ve bu kültürün uzun süre orijinal olarak takip edildiğini, Orhun ve İrtiş nehirleri boylarına doğru yayılıp daha sonra Orta Asya’nın bir Türk kültürü havzasına dönüşmüş olduğunu (Yazıcı,2007:173) söylerken sürekli birbirine aktarılan bir kültürel geçişten bahsetmektedir.

Türklerin eski çağlarına ait Süryani, Ermeni, Yahudi, İslam (Arap-İran) rivayetleri de bilgiler verir.

VI. yüzyıla ait Ephesuslu Johan ve Rhetor’un eserleri, Türklerin bu çağlarına ait bilgiler verir. İslam rivayetleri ise Tevrat’tan, Yahudi rivayetlerinden, kaynaklandığı için bunlar

daha önemli görülmektedir. Bu rivayetler ilk İslam tarih yazarlarına referans olmuştur. Tarihçi Hammer, Tevrat'taki "*Togharna*" ismini "*Türk*" ismi ile ilgili olarak görmüştür. Bu kelime çeşitli araştırmalarda "*Togom, Torkom, Torgoman*" biçimlerinde yazılmış ve bu kelimeyle Türklerin kastedildiği ileri sürülmüştür. Tevrat'ı referans alan daha sonraki Türk kaynakları da insanlığın ikinci atası olarak Hz. Nuh'u görmüş ve Türkleri Yafes'in soyundan göstermişlerdir (Yazıcı, 2007: 174).

XII. yüzyılda Musevi seyyahı Benjamin De Tudelle, Rumların çok mahir ve eğlenceye düşkün olduklarını belirtmiştir. Aynı zamanda barbar dedikleri bütün milletlerden ordularına asker aldıklarını ve Sultana, yani Türk adını taşıyan Torgamanların hükümdarlarına karşı bu paralı askerleri muharebeye sevk ettiğini söylerken de açık bir şekilde "*Torgaman*" diyerek Türkleri kastetmektedir (Turan, 1971: 204).

Uzak Doğu belgelerinde ise ilk defa MÖ 424-452 yıllarından bahseden Çin tarihlerinde Türkmen adı "*Tö-kömöng*" biçiminde geçmektedir (Yazıcı, 2007: 175). MÖ V. yüzyılda İranlıların, Mısır seferine katılan ve Mısır papirüslerinde adı "*Dargman*" diye yazılan Khorezmli askerlerin, Türkmenlerden olduğu ileri sürülmektedir (Turan, 1971: 204).

Ahamenidler ve Medlerin devamı sayılan ve yerel bir hanedanlık olarak tarih sahnesinde yer alan Arsaklıların ortaya çıktığı bölgeye Yunanlar "*Parthinans*" demişlerdir. Bu kelime yanlışlıkla Türkçeye Partlar olarak çevrilmiştir. Oysa doğrusu Partlılar olmalıdır çünkü Parthia (Part) bir kavim adı değil; coğrafi bir isimdir. Bu budunlar, İskitlerin devamıdır (Bayrakdar, 2013:18).

Yahudi rivayetleri arasında en önemli görüleni, İskit devletinin çöküşüyle birlikte güneydeki Yahudi devletinin II. Babil hükümdarı tarafından yıkılarak Yahudilerin kuzeye doğru sürgün zamanına (MÖ. 587-586) denk gelen göç bilgileridir. MÖ. VII. yüzyıl sonlarında Ön Asya'da İskit hakimiyeti çöküşe uğrayıp ardından Yahudi "*Yuda Devleti*" de (MÖ. 587) Babil hükümdarı Nebukadnezar tarafından yıkılınca Yahudilerin bir kısmı Kuzey Irak'a doğru diğer bir kısmı da bugünkü Kafkasya Azerbaycan'ı taraflarına ve sonraki Hazar ülkesine iltica ettiler. Hazar ülkesinde o zamanlar hakimiyeti sağlayan ittifak yaptıkları İskitlerdir. Göç eden Yahudilerin bir kısmının Kür Nehri havzasına ve şimdiki Dağıstan'a gelip yerleştiği gibi bir kısmının da İskit devletinin asıl merkezi olan Türkistan'a dahi geçmiş olduğu rivayetlerden anlaşılmaktadır (Togan, 1970: 20). Aynı

rivayetlerde Peygamber Hz. İbrahim, oğullarını doğuya gönderirken onlara gökten yağmur yağdırma tılsımını öğrettiği, oğullarının da Horosan bölgesinde çoğaldığı anlatılmaktadır. Tılsımlı bu taş, yay, tat ya da cura gibi isimler de verilmiştir. Kaynaklarda genellikle “*Yada*” diye geçen tılsımlı taş bu taşdır. Söz konusu bu rivayetlerle Yahudiler, Batı Türkistan’daki Türk hakimiyetinin Hz. İbrahim’in oğulları tarafından kurulduğunu göstermek istemektedir. Hakimiyetlerinin esas unsurunun da tılsımlı bir taş olduğunu söylemektedir. Ayrıca bu rivayetlerde adı geçen oğullarından Sukh’un İskitli olduğu kayıtlarda yer almıştır (Togan, 1970: 21). Çinliler de Türklerin hakimiyetinin sırrını “*at ve süvarilik*” diye bildiklerinden Batı Türkistan’da yetiştirilen atları ele geçirmeye çalışmışlardır (Yazıcı, 2007: 176). Ancak günümüzde de varlığını sürdüren ata dini Şamanizm’de de Yada Taşı’nın kullanım amacı hava koşullarının değiştirilmesine yöneliktir (Davletov, 2017:210).

Tevrat’a dayanan İslam rivayetlerinin temel kaynağı İslam’a geçen Yahudiler vasıtasıyla olduğu için Yahudi rivayetleri “*mübalagalı*” olarak İslam tefsirlerinde tekrarlanmıştır. Bu nakilleri yapanlar arasında eshaptan Abdullah İbn Sellem gibi kişiler vardır. Önceden Medine Hahamlarından olan bu kişi, Kur’an tefsirine Tevrat tefsirini nakledenlerin en önemlilerindedir. Diğerlerinden Kab-Ül-Ahbar da Yemen Yahudilerindendi. Hz. Ebu Bekir zamanında Müslüman olup Hz. Ömer zamanında Medine’ye gelen bu kişi de Yahudi rivayetlerini, İslam kaynaklarına dahil edenlerden bir diğerydi. İlk İslam müelliflerinden Veheb İbn Münebbih, kardeşi Hemmam İbn Münebbih, Sa’ye, İbn Yamin ve Mohayrik gibi Musevilikten İslama giren “*Yahudi dönmesi*” alimler de vardır. Bu alimler Yahudi rivayetlerini İslam ilmine olduğu gibi nakletmiştir (Yazıcı, 2007: 179). Böylece İslam rivayetlerinin kaynaklarından biri gösterilmiştir. Bu rivayetlere göre Türklerin Hz. Nuh’un soyundan, Yafes’ten, geldiği ileri sürülmektedir. Ancak rivayetlere Türk adının katılmasının, Türklerin VIII.-X. yüzyıllarda, üç asır boyunca, İslam dünyasında güçlü bir pozisyon almalarından sonraki zamanlarda olduğu sanılmaktadır çünkü eldeki en yakın Tevrat metinlerinde “*Türk*” ne kişi ne de kavim adı olarak yer almamaktadır (Kafesoğlu, 1966; 309).

İsmail Hami Danişmend’in İzahlı Osmanlı Tarihi Kronojisi adlı eserinde, Tevrat tefsirlerinden “*Togarma*”, “*Magog*” daha sonra “*Ye’cüc Me’cüc*” isimleriyle Türkler tarif

edilmeye çalışıldığından bahsedilmektedir. Bu tasvirlerde Türkleri çok korkunç bir şekilde yansıtmışlardır. Türkler, bir kulağı başının altına, öbür kulağı yorgan gibi üstüne örter; dişleri vahşi hayvan dişleri gibi; vahşi hayvanları hatta ölülerini bile yerler şeklinde, acayip şekillerde tanımlanmıştır. Müslüman Arap kaynakları da bu uydurmaları asırlarca daha da abartarak nakletmişlerdir. Maalesef ki Osmanlı medreselerinde de bu bilgiler uzun süre okutulmuştur. Meşhur tarihçiler Taberi ve İmam Khazin de bu Yahudi dönmelerinin mübalağalarını hep nakletmişlerdir. MS I. yüzyılın meşhur Yahudi tarihçisi Josephe Filavius ile IV. yüzyılda ‘*Kitab-ı Mukaddes*’i Latinceye tercüme eden Saint Jerome de İskitlerden, Ye’cüc Me’cüc diye bahsetmişlerdir. Bir müddet sonra Alanlar, daha sonra Hunlar ve o bölgede bir süre sonra ortaya çıkan Hazarlar da Ye’cüc Me’cüc diye adlandırılmışlardır (Yazıcı, 2007: 181). Hunlar’ın IV. yüzyıldan itibaren başlayan istilaları sırasında Süryani ve Ermeni kaynaklarında ilk Hun efsanesi ortaya çıkmıştır. “*Süryani Büyük İskender Efsanesi*”ne göre Daryal geçidine yerleştirilen Kafkas kapısının kapanması tamamen Hunlara bağlıdır. Sandor Eckhard’a atıfla bu olaydan Yazıcı şöyle bahsetmektedir: Hunlar memleketlerini tahrip etmesinler ve İskenderiye’deki kütüphanesini ve arşivini yağma etmesinler diye Büyük İskender kapıyı kapattırmıştır. Buna göre Büyük İskender, üç bin demirci ve çilingir ile üç bin bakırcıyı görevlendirerek muazzam bir kapı yaptırmış ve bu kapıyı dağa yerleştirerek gelecek Hunlar için geçitleri kapattırmıştır (Yazıcı, 2007: 181).

Hunlar hakkında bilgi veren VI. yüzyıla ait Bizans kaynaklarından Kapadokya’daki Kayseri Başpiskoposu Andreas’ın eserlerinde de Hunlar’ın Ye’cüc ve Me’cüclerle aynı olduğu yolunda kayıtlar vardır (Orkun, 1938: 14). Gotlar da bir ara Ye’cüc ve Me’cüclerin ikinci istilası sayılmıştır. Bunlardan başka Araplara, Macarlara, Partlılara, Tatarlara, hatta İsraililerin On kabilesine Doğu Musevi ve Hristiyan kaynaklarında Ye’cüc ve Me’cüc lük yakıştırılmıştır (Yazıcı, 2007: 182). Açıkça anlaşılıyor ki İskitlerin ve ardılı Hun Türklerinin Asya ve Avrupa’da meydana getirdiği göçler ve kurduğu büyük devletler rakiplerinin gözünü korkutmuş, korkunun yarattığı dehşet ile istilacıları hep Ye’cüc ve Me’cüc olarak nitelendirmişlerdir.

İsmail Cerrahoğlu’na göre Ye’cüc ve Me’cüc’ün “*İskit Türkleri*” olduğunu ilk söyleyenler Ahdi Atik müfessirleridir. Onlardan Hristiyanlara, Hristiyanlardan da İslam müelliflerine

geçmiş ve maalesef hiç sorgulamadan, tenkit süzgecinden geçirilmeden aynen tekrarlanmış, ırkçılık taassubu kışkırtmıştır. Bu durum İslam dünyası içinde Türk düşmanlığı yaratmak isteyenlerin işine gelmiştir. Osmanlı medreselerinde baskın hale gelen Arapçılık ve İslamlaşmayı özdeş sayan bu tutum, Türklüğü aşağılamış, küçültmüş; Arapçayı ve Arapları yüceltmıştır. Oysa Ye'cüc ve Me'cüc denilen padişahlar da Türktür (Cerrahoğlu, 1972: 107-117).

İskitler tarih sahnesinde birden bire ortaya çıkmadığına göre Proto Türk (Ön Türk) Sibiryaya, Moğolistan, Çin, Orta Asya ve Ön Asya'da görülmelerine kadar geçirdikleri tarihsel süreçlerinin de incelenmesi gerekmektedir.

Orta Asya'nın en eski kültür merkezi olarak görülen Anav kültürü, Cilalı Taş Devri yaşanmış olup dünyanın eski kültürlerinin de (Babil, Sus, Çin, Hind gibi) bundan etkilendiği ileri sürülmüştür. R. Pumpelli'ye göre Anau/Anav (Türkistan) kültürünü yaratanlar Türklerin atalarıydı. Ön Asya'daki Sümer, Elam, Hindistandaki, Dravidi ve Mohenjo Daro kültürünü yaratanlar gibi, Anav kültürünün de biri diğerinin üzerine gelerek karışmış olabileceği ileri sürülmektedir. Sibirya'da bulunan ve daha öncelere, MÖ. XV. binlere tarihlenen kaya resimlerinin at kültürü ve göçebelikle ilgili olması ve eski Türklerde görülen totemlerin resimlerinin olması (Kurt, kartal, keçi gibi), bu petrogliflerin eski Türklere ait olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir (Kurat, 2019: 4).

Büyük Çiniyatçı W. Eberhard'a göre Ön Türk kültürünü yaratanların Türklerin ataları olduğundan şüphe yoktur. İlk olarak Çin'in Shensi ve Kansu eyaletlerinde görülen Proto-Türklerin ziraat kültürü buğday ve darıdır, hayvanları da sığır değil attır. Eberhard, Çin eyaletlerine getirilen tarım ve hayvancılık kültürünün kesinlikle Çin'in kuzey ve kuzey doğusundan geldiğinin belirterek Sibiryaya ve Moğolistan coğrafyasını işaret etmektedir. Eberhard, Proto-Türklerin ilk görüldükleri zamanlarda (MÖ. III. bin yılın ortalarında) bile, sonraları taşıdıkları vasıflara sahip bulduklarını söyleyerek ileriki gelişmede bu kültürün önemli bir rol oynadığının altını çizmektedir. Eberhard, MÖ. III. bin yılında bugünkü Çin'in kuzeyinde birçok kültürün olduğunu ve onların da hayvan beslediğini söylemiştir. İçlerinden Proto-Türk olanının hepsinden kuvvetli olduğunu ve ileriki gelişmede en mühim rolü onların oynadığını da eklemiştir (Eberhard, 2019: 17-18). Görüldüğü gibi Sibiryaya ve Orta Asya kültürünün taşıyıcısı Turani Türklerdir ve geniş

coğrafi alanda birçok kavimle etkileşim içinde olarak onları da etkilemişlerdir. Turani Türk kültürünün ilk izleri sayılan Andronovo kültürünün de MÖ. III. binlerde belirip sonradan Orta Asya'yı bir Türk kültürü havzasına getirdiği (Yazıcı, 2007: 200) muhakkaktır. Zira Altay kavimleri, Taş Devri'nden beri Güney Sibirya, Batı ve Doğu Türkistan çevresiyle kültür ilişkilerini sürdürmüş; kültürel geçişi birbirleri üzerinden başarmışlardır.

Proto-Türk sanatının esas unsuru olan “*Hayvan üslubu*” Batıya, Rusya ovasına ve Karadeniz'in kuzey alanlarına doğru yayılmıştır. Güney Rusya'da hakim olan İskitlerin bu sanat üslubunu benimsemiş olmaları, onların Orta Asya kökenli olacağı konusunda güçlü deliller vermiştir. Bazı Batılı araştırmacılarca Hayvan üslubu, “*İskit üslubu*” diye adlandırılmıştır. Bu sanat üslubunun İskitlere Yunan etkisiyle veya Hint-İran etkisiyle geçtiği iddiası ise reddedilmiştir. Zira tarihin hiçbir döneminde ne Yunanlar ne de kastedilen Hint-İran arileri Sibirya'da bulunmamışlardır. Orta Asya kültürünün kökeni ise Sibirya'dır. Sonradan Sibirya'dan Orta Asya'ya geçiş ve oradan da tekrar birçok yöne dağılışı vardır. Çin'de tunç izleri ilk olarak MÖ. 1800 yıllarında görülmüş olup MÖ. 1400'de ise çok fazla yayılmıştır. En eski silah şekilleri Sibirya'daki silahlara benzediği için bu silahların Çin'de üretilmeyip kuzeyden ithal edildiği anlaşılmaktadır. Arkeolojik buluntulara bakıldığında Sibirya'da ilk zamanlara ait imal edilmiş silahların şekilleri hala muhafaza edilmiştir (Eberhard, 2019: 24). Çin'e silahların Turani Proto-Türk kavimleri tarafından kuzeyden getirilmesinin ana sebebi, Çin'in sürekli maden sıkıntısı çekmesidir (Eberhard, 2019:28). Orta Asya kültürünün önemli özelliği at ve metal işleme kültürüdür. Çin kaynakları, MÖ. II. binlerden itibaren kuzeybatıdan Çin'e giren Proto-Türk kavimlerinden “*Tik, Jong, Hu*” diye bahsetmiştir. Onlar Çin'e hayvan beslemeyi, toprağı işlemeyi, kendilerine has bronz dökme sanatını öğretmiş; atı ve at arabasını getirmişlerdir. Eberhard, bu kabilelerin Türk efsanelerinde geçen madenci kabileler olduğunu söylemiştir (Eberhard, 2019:24). MÖ I. yüzyılın ünlü Çin müverrihi Sö-ma Tsien Jong'larla “*Ti(k)*” leri Hiyung-nu (Hunların) ataları olarak göstermiştir. F. Hirt ve De Groot ise “*Ti*” ve “*Tik*” isminin, “*Türk*” isminin bozulmuş şekli olabileceğini belirtmiştir (Yazıcı, 2007: 201).

Z.V. Togan bu Tik'lerin yani Proto-Türklerin MÖ. 1328'lerden itibaren Kuzey Çin'de ciddi bir siyasi güç olduklarını söylemiştir. Bu gücün, MÖ. 781-771 yıllarında, Çin'de

büyük bir sarsıntı ve karışıklık yaratması sonucunda batıya doğru göçlerin başladığını da ekleyerek İskitlerin Ön Asya'ya göçlerinin çıkış zamanına işaret etmektedir (Togan, 1970: 400-401).

Çin tarihlerinin efsanevi kayıtlarına göre Hiyong-Nu'ların tarihi, ilk Çin sülalesi olan Hiaların (MÖ. 2205-1766) zamanında başlamaktadır. Hunlar, Han Sülalesi zamanına kadar (MÖ. 206-MS. 220) Tik ve Jong adlarıyla, bu devreden sonra ise Hiyong-Nu (Hun) adıyla anılmıştır (Orkun, 1946. C:I 21).

Çin vak'ayinameleri de MÖ. 1766'ya doğru "*Çun-Goey*", MÖ. 1122'lerde "*Ta-Pi*", MÖ. 1116'larda "*Pe-Çi*", MÖ. 627'lerde "*Kio-Kue*" adlı bozkır hükümdarından bahsetmektedir. Togan'a göre bu hükümdarların Türk hükümdarları olduğu hemen hemen kesindir. Öztuna, Türkiye Tarihi adlı eserinde Çin lisanının tek heceli olması ve Çinlilerin yabancı dillerinin transkripsiyonunu yaparken bu kelimeleri tanımlayacak şekillere sokmaları sebebiyle bu hükümdar adlarının Türkçedeki söylenişlerini bilmediklerini fakat bu hükümdarların Hun hükümdarı Teoman'ın ataları olduğu kolayca tahmin edilebilir olduğundan bahsetmiştir. Öztuna, MÖ. 220'de birden bire ilk Türk devletinin cihanşumul olarak kurulmadığını söyleyerek Teoman'ın ve atalarının kökenlerin daha eski bir tarihe gittiğine işaret etmektedir (Öztuna, 1963. 91).

W. Eberhard göre MÖ. 1450-1050 yılları arasında Şang Sülalesi zamanında da Türk etkileri Çin'e girmeye devam etmektedir. Bu öncükakıncı Proto-Türkler Çinlilerin inançlarını da değiştirerek onları Türklerin Göksel inancının etkisi altına sokmuştur. Sibiryaya ve Moğolista'dan Çin'e giren Ön Türkler yanlarında atı ve savaşçı at arabasını da getirmiş, bunlar Çin'e tanıtılmıştır. Eberhard, ısrarla atlı arabanın Çin icatı olmadığını söylemiş; kuzeyden atlı Türk kavimlerinden gelmiş olmalarının ise kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmiştir (Eberhard, 2019: 30-31).

Z.V. Togan, MÖ. 1050-256 yıllarında Çin'e hakim olan Çu sülalesinin tamamen bir Türk sülalesi olduğunu belirtmiştir. Togan, bu kavmin bronz silahlarının ve harb arabalarının olduğunu ve bunlarda hayvan üslubunun belirgin olarak görüldüğünü söylemiştir. Merkezi devlet usulü ve devlet teşkilatına dair birçok unsurun Çu'lar tarafından Çin'e getirildiğini ve asıl Çin tarihinin bu Türk sülalesiyle başladığını da belirtmiştir (Togan, 1970: 14-15).

Z.V. Togan, Çin kaynaklarında geçen bir kelimenin Türk tarih kaydı açısından çok önemli olduğundan bahsetmektedir. MÖ. 1022 yılına ait bir kayıta “*lüks kılıç*” anlamına gelen bir “*King-luk*” kelimesi, Proto-Türklerin, İskitlerin ve/veya Hunların eski atalarının bir sözü olarak MÖ. 47’de yazılan bir Çin kaynağında geçmektedir. Bu söz Türkçede “*iki yüzlü bıçak*” anlamında bugün de kullanılmaktadır. “*Kingirlik*” kelimesiyle birleşen söz, “*tarihe kayıtlı en eski Türkçe kelime*” olarak kaydedilmiştir (Togan, 1970: 30).

Orkun’a göre Çin’de Çu sülalesinden sonra Chin Sülalesi görülür (MÖ. 256-206). Han Sülalesi zamanında (MÖ. 206-MS. 220) ise Hun-Çin ilişkilerinin gerginleşmesiyle Çin kaynaklarında ilk defa Hun hükümdarlarından ve Teoman’dan bahsedilmiştir. Ancak Orkun, Türk lehçelerinin tarihten evvelki bir dönemde Asya’da zuhur edildiğini söyleyerek bu coğrafyanın sanılanın aksine Orta Asya değil, Hazar’ın doğusundan Altaylara kadar uzanan bir saha olduğunu belirtmiştir. Orkun’a göre Türkler, tarihten önceki çağlarda, bu bölgelerde, sıkı bir birlik halinde yaşarken çeşitli seberlerden dolayı doğuya, Çin’e, göç etmiştir ve aralarındaki birlik de zayıflamıştır. Bu durumda Orkun, Türklerin Çin’e göçleri konusunda Eberhard ile aynı doğrultuda görüş beyan etmiştir (Orkun, 2011: 16-17).

Türk tarihinin derinliklerine doğru gittiğimizde İskitlerin atası olan Ön Türkler için en önemli bölge olarak karşımıza Sibiryaya-Yakutistan-Hakasya-Moğolistan ve Altaylar çıkmaktadır. Arkeolojik buluntulara göre İskitlerin ilk ataları Proto-Türk kavimleri, atı bu coğrafyada eğitmiş ve madeni burada işlemiştir. Bu coğrafya tarihin eski çağlarında ılıman ve bereketli bir havza olduğundan tarımsal üretim için aletler ve metal koşumları olan atlı arabalar geliştirilerek tarım yapılmış, kısmen yerleşik hayata geçilmiştir.

Sibiryaya on üç milyon km²’lik alanıyla dünyanın en büyük coğrafi bölgelerinden biridir. Son yıllarda Sibiryaya, soğuk olması ve sürgünleriyle anılmasına rağmen eski çağları daha ılıman bir iklimdeydi. M. Bayrakdar’ın iddiasına göre eski çağlarda cennet bahçeleri Sibiryaya’dadır. Sibiryaya isminin Kafkasların kuzeyinde devlet kuran Sabar Türklerinden geldiği yönünde iddialar vardır (Taşağıl, 2019: 13). Sibiryaya, Türk tarihi açısından ve günümüzde Türk kökenli topluluklarının yaşadığı son derece önemli bölgelerden “*Gorno-Altaysk*”, “*Abakan*”, “*Kızıl*”, “*Ulan Ude*” gibi şehirlere sahiptir. Sibiryaya’nın güney

kuşağında önemli arkeolojik buluntuların ortaya çıkmasıyla Türk tarihinin başlangıç döneminin aydınlatılması da mümkün görülmektedir (Taşağıl, 2019: 14).

Osman Karatay, “Türklerin Kökeni” adlı eserinde, İskitlerin köklerinin, günümüzdeki Başkırđistan’dan doğuya uzanan Güney Sibiry kuşağıyla aynı düzlem içinde paralel olarak Kazak bozkır bölgesini içine alan, Altaylara çok uzak olmayan Andronovo kültür sahasının eski Türklerin yaşam alanına denk geldiğini söylemektedir. Karatay, MÖ. ilk bin yılda, her anlamda Türk kültürünün öncüsü olan İskitlerin, açıkça bu sahaya hakim güç olarak damga vurduğunu söylemektedir (Karatay, 2012: 135-136).

Ahmet Taşağıl, “Gökbörü’nün İzinde” adlı eserinde Türk tarihinin başlangıç noktasından Sibiry’ya bakıldığında, Mezopotamya; Mısır’daki Nil bölgesi, Akdeniz havalisi, Çin’deki Sarı Irmak bölgesi ve Hindistan’daki Ganj Nehri ne ise Sibiry’nın da Türkler için o derece önemli olduğunu vurgulamaktadır (Taşağıl, 2019: 14).

Sibiry kurganlarından çıkan buluntulara göre Türk tarihi, en erken MÖ III. binlerden rahatlıkla başlatılabilmektedir. Bu dönem (MÖ. 3300 – 1700) Afanasyevo kültürü dönemi olarak görülmekte olup bu kültürün merkezi Hakasya topraklarıdır. Bu bölgede daha sonra “*Andronovo*”, “*Karasuk*”, “*Tagar Taşık*” kültürleriyle adım adım Türk tarihinin izleri belirginleşmektedir. Bu kültürlerin izini takip ederek İskitlerin ve/veya ön ataları Proto-Türklerin göç yollarıyla, yayıldıkları coğrafyaları ve bu göçlerin dönemlerini anlamamız mümkündür. Bölgede yapılan arkeolojik kazılardan çıkan buluntulara göre erken dönemlerde Moğolistan, Kuzey Çin, Doğu ve Batı Türkistan, Hindistan, Pontiya-Kazak bozkırları, Urallar, Ön Asya ve Karadeniz’in kuzeyine yapılan İskit göçleri ve Türklerin en az iki kıtada tarihlerinin nasıl geliştiği anlaşılmaktadır. Bu bölge, Türklerin erken kültür havzasıdır (Taşağıl, 2019: 15). Taşağıl Güney Sibiry’da yaşayan Türklerin, sadece Moğolistan’a göç etmediğini, Çin’in Kansu-ordos bölgesine de göç edip yanlarında kültürlerini taşıdığını söyleyerek Eberhard’ın görüşlerine katılmıştır.

Taşağıl, Türklerin göç yollarının rotalarını şöyle çizmektedir: Türkler, eski devirlerde Altayları aşarak daha batısındaki Tarbagatay bozkırlarına (Çin ile Kazakistan arasında bulunan sıradağlar silsilesinin bozkırları), oradan Tanrı Dağları’na, Güney Kazakistan’a, oradan Maveraünnehir’e, Harezmi’e (günümüzde Harezmi toprakları; İran, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan içinde yer alır), Mangışlak’a (Kazakistan’ın güneybatısından

Hazar Denizi'nin doğusu kadar olan alan), nihayet batı yönünde Batı Kazakistan bozkırlarına ve Ural Dağları'na göç etmiştir. Taşağıl, Türklerin Çin'e, Tanrı Dağlarına, Hindistan'a Harezmi bölgesine, Batı Türkistan'a hatta muhtemelen Ön Asya'ya, Sibirya bölgesinden yayıldığını arkeolojik buluntuları karşılaştırarak söylemenin mümkün olduğunu belirtmiştir. Muhtemelen Andronovo döneminde Türklerin epey çoğaldığını ve bölgeye sığmayarak etrafa dağıldığını da belirtmektedir. Bu dağılmaya iklim değişikliklerinin ana sebep olabileceği düşünülmektedir. Çoğu zaman iklim değişiklikleri kıtlığa sebep olabilmektedir. Andronovo kültürünün devamında, aynı bölgede, doğudan gelen ve biraz daha Mongoloid unsurları barındırdığı anlaşılan Karasuk kültürü (MÖ. 1200-700) hakimdir (Karasuk kültürü Andronovo'nun takipçisi olarak görülmektedir). Karasuk kültürünün devamında ise Tunç Çağı toplumlarına verilen ad olan Tagar Taştık kültürü (MÖ. 800-MÖ 200) ile karşılaşmaktadır. Burada İskit ve sonrasında Hun tarihi başlar. Arkeolojik kazılarda ortaya çıkan, bu döneme ait, iki yanı keskin bıçaklar, hançerler, mızraklar, ok uçları, aynalar, taraklar küpeler, tunç heykeller, üç ayaklı kazanlar gibi eşyalar, Proto-Türk kültürünün özünü oluşturan hayvan tasvirleriyle, kurganlar ve Uluboyar Yazıtları karşımıza çıkmaktadır. Bu kültür İskit ve sonrasında Hun kültürünün kendine özgü bir yansımasıdır (Taşağıl, 2019: 15-25).

Taşağıl "Göktürkler" adlı eserinde, Çin kayıtlarından hareket ederek Göktürkleri Çin'in Kansu bölgesindeki P'ing-liang şehrine ve bu şehirde hüküm sürmüş Hunlara bağlamaktadır. Kansu bölgesine göçlerin kaynağı olarak da Altaylar bölgesini işaret etmektedir. Taşağıl, bu eserinde Göktürklerin, Altay bölgesinde yaşayan sivri başlıklı miğfer giyen bir boydan geldiğini belirterek muhtemelen I. Darius Yazıtı'nda ismi geçen "*Saka Tigraxauda*" (Sivri şapkalı İskitlere) işaret etmektedir (Taşağıl, 2017: 39-44).

Yukarıda adı geçen kaynaklardan anlaşıldığına göre Turani İskit ve Hun tayfaları, Tagar Taştık kültürü (MÖ 800-MÖ 200) denilen Tunç Çağı'nda Sibirya'dan çıkmıştır. Belirtildiği şekliyle sürekli göç etmiş ve gittikleri yerlere de kültürlerini taşımışlardır. Bu tayfalar, siyasi tarihlerinin ilk devirlerinde, Türkistan coğrafyasında siyasi birlikten yoksun olarak atlı göçebe kavimler arasında, yaylaları ve hayvan sürülerini ele geçirmek için sürekli bir mücadele halinde yaşamıştır. Doğu ve batıya göçlerin asıl sebebi ise bu mücadelelerden kaynaklanan baskılar, kuraklıklar ve birbirleriyle kavgalar olmalıdır.

Kafkaslardan ve Hazar Denizi'nden Ceyhun ve Seyhun boylarına kadar uzanan geniş ovalara, yazılı kayıtları olmayan tarihin karanlıklarına karışan en eski devirlerden itibaren tek bir Turani kavim tarafından yerleşilmiş olduğu görünmektedir. Bu kavim, aynı dili konuştukları ihtimal dahilinde bulunan fakat töre ve ahlak itibarıyla müttehit¹ olduklarından şüphe olmayan birçok boylara ayrılmış bulunuyordu. Bu boylardan hangisi hegemonyayı ihraz² ederse o kavim de o boyun adıyla anılıyordu (Yazıcı, 2007: 203).

Görüldüğü gibi Türkler, tarih sahnesine çıktıklarında Sibiry ve Orta Asya'da sürekli yer değiştirmiş; coğrafyanın durumuna göre yerleşik, göçebe ya da yarı göçebe yaşamı benimsemiştir. Doğu'da Çin ile ilişkilerinin tarihi MÖ II. binlere kadar uzanmakta olup buradaki ilişkileri bazen Çu devletinde olduğu gibi, Türklerin Çin'e hakimiyeti biçiminde görülmektedir. Batı kesiminde ise İskitler diye adlandırılan Turani bir Türk devleti vardır. İskitler, İran, Yunan ve Roma ile ilişkilerde bulunmuş; değişik adlarla da anıldığı belirtilmiştir. Dönemin kaynakları Turani konargöçer tayfaların yaşayışları ve inanışları hakkında yaptıkları gözlemlerle onların tek bir millet olduğuna karar vermiş ve onlara konargöçer genel ad olarak İskitler demişlerdir.

Miladi yıllara gelirken İskitlerin baskın hakimiyet alanları ve yurtlanmaları Kafkaslar, İran yaylaları ve Karadeniz'in kuzey alanları olmuştur. Tatarca'da "*Uyuyan Toprak*" manasına gelen Sibiry, kuzeyde Kuzey Buz Denizi'ndeki Yakutistan ile güneyde Kazak eşiğinin kuzey bölgesi ve Yukarı Asya'nın dağlık bölgesinden Ural Dağları'ndan Büyük Okyanus'a kadar uzanan konargöçer Turani tayfalar, Sibiry'dan Orta Asya'ya, İran'a, Ön Asya'ya, Anadolu'ya ve hatta Filistin'e kadar uzanmışlardır. Karadeniz'in kuzeyinden Tuna Nehri'ne ve Karpatlara kadar olan geniş sahada dahil olmak üzere, tarihin bugüne değin görmediği ölçüde büyük bir hakimiyet alana sahip olmuş ve "Tarihin İlk Turan İmparatorluğu'nu" kurmuş ve yönetmişlerdir.

Bu çalışma, konargöçer Turani İskit kavminin kökenlerini ve tarih boyunca yurtlandıkları coğrafyaları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Mevcut kaynakların hiçbiri İskitlerin coğrafi sınırlarını tam olarak belirleyememiş, Türk kültür tarihi açısından yeterli olamamışlardır. Bu çalışmayla İskitlerin kökenleri, coğrafyaları, kültürleri, töreleri,

---

¹ birleşik duruma gelmiş olma hali

² güç elde etme, kazanma

sanatları, inançları ortaya konularak devamındaki diğer konargöçer Turani kavimlerle bağlantısı gösterilmektedir. Bu amaçla İskitlerin Hint-Avrupalı bir kavim olmadığı ortaya konularak dolayısıyla İrani veya Grek olmadıkları ispatlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca tarihin eski çağlarından beri Sibirya'dan Orta Asya'ya, oradan da batıya, güney ve kuzeye göçleri incelenip başta Anadolu olmak üzere, Ön Asya'daki varlıkları da ortaya konulmuştur.

Çalışmayla İskit Konfederasyonu'nun yönetici aristokrat sınıfı olan "*Çar İskitlerin*" kültürel kökenleri ve Turani yönleri özellikle incelenmiştir. Çar İskitler tabirini Grek tarihçiler konargöçer Turani kavimleri nitelerek için kullanmış daha sonraki asırlarda Romalı tarihçiler de Hunlar için "*Çar Hunlar*" tabirini kullanmıştır. Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yoluyla gerçekleştirilmiş, kaynaklar incelenirken karşılaştırmalara yer verilerek bilgilerin geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Doküman incelemesini yaparken genellikle birinci ve ikinci el eserler kullanılmış olup çoğunlukla bu eserlerin orijinallerinden yararlanılmıştır. Orijinal eserlerin bulunamadığı yerde ise çevirileri kaynak olarak kullanılmıştır.

Bu çalışmada yer yer yazılı kaynakların, yazıtların, arkeolojik buluntuların veya kurganların özellikleri ve tarihsel dönemlerinin karşılaştırılması yapılarak İskitlerin kültür tarihi açısından tarihimizdeki önemi ortaya konulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

İSKİT KÜLTÜR TARİHİ, SANATI, İNANCI, TÖRESİ VE GELENEKSEL YAŞAM TARZI

2.1. İskitlerde Yazı

İskitlerin Ön Asya'da, çivi yazısı havzasındaki Mezopotamya'dan İran'a, Anadolu'dan Yunanistan'a kadar yayılması ve çivi yazısı sahasında uzun süre kalmasıyla bağlantılı olarak İskitler, resimli yazıyı ve çivi yazısını kullanmışlardır (Bayrakdar, 2013: 21). Bu sahada Urartular ve Persler çivi ve resim yazısını kullanmışlardır. Sus ve çevresinde dağınık halde bulunan çivi yazılı tabletlerindeki kelimelerin büyük çoğunluğunun Türkçe olmasından İskitlerin de yazı yazmayı bildiği anlaşılmaktadır. Sus tabletlerinin tahlili sonucunda İskitlerin Türk-Ogur dil köklü bir halk olduğu, Ural-Altay dilinin kolları olan Fin-Ogur ve Türk-Tatar dilinin henüz ayrılmadığı zamanlardan olduğu kabul edilmektedir (Durmuş, 2007: 104)

Mehmet Bayrakdar'ın "Medler ve Türkler" adlı eserine göre J. Oppert'in, "Ecriture Anarienne" eserinde bahsettiği şekliyle; Oppert, Bisutun Yazıtı'nı önce Arap-Aramicesiyle daha sonra Hint-Avrupa dilleriyle okumaya çalışmış fakat okuyamamıştır. Ardından üç yıl boyunca Turani dilleri incelemiştir. Tatarca, Fince ve Macarca öğrenip tekrar okuma yaparak bu kez okumasında başarılı olmuştur. Bu okumadan sonra Oppert, Bisutun Yazıtı'nın dilinin Arap-Aramice veya Hint-Avrupa dillerinden değil; Turani dil ailesinin dillerinden Medce, Tatarca, Sakaca, Macarca, Fince ve İskitçe olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla Medlerin dilini de eklemeli dil olarak ortaya koyarak İskitlerin bir kolu olan Medlere Türk veya Turani bir halk demiştir. Bu görüşü "Turani Dil Ailesi" gruplandırmasını yapan Alman filolog Max Müller'de doğrulamaktadır (Bayrakdar, 2013: 208-209).

Müller, Oppert ve Saint Martin'in yanında Isaac Taylor, François Lenormant, Neil Ludvig Westergaard, Sir Henry C. Rawlinson, Felix de Saulcy, Edwin Norris, M. S. Zaborowski, A. J. Booth ve diğer bazı bilginler de Behistun Yazıtı'nın orta kısmındaki yazının Medce olduğunu kabul etmiştir. E. Norris ve Rawlinson gibi bazı bilginler, Medlerin Ural-Altay

kökenli olduğunu belirterek Türk soylu olduklarını söylemiştir (Bayrakdar, 2013: 189-209).

Fransız Nümismatikçi, Arkeolog ve Asurolog Felix de Saulcy (1807-1880), Behistun yazıtı üzerinde yaptığı analitik inceleme sonucunda, Medcenin Türkçe gibi ince ve kalın harfleri olduğunu söyleyerek Türkçe ve Medcenin ortak özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

1- İsmi "den" (dan) hal eki ile karşılaştırma eki (den) Medce ve Türkçede aynıdır.

2- İsimlerin çoğul eki "ler" (lar) Türkçe ve Medcede aynıdır.

3- İsim tamlamasındaki "in" (ın) tamlama eki Medcede ve Türkçede aynıdır.

4- Sadece Türkçe ile açıklanabilen birçok Medce sözcük vardır. F. de Saulcy'nin verdiği örneklerden bir-ikisini burada örnek olarak aktarmakta fayda vardır.

Medce "RaCHa" veya "LaCHA" Türkçe Yahşi'dir. Medce "AKHouKh" Türkçe Gökyüzü'dür. Medce "KeiOULaRa" ve "KeiOYNa" Türkçe Tengri'dir (Bayrakdar, 2013: 192).

Yukarıdaki bilgilerle birlikte '*Medlerin İskitliği Kuramı*'ndan da bahsetmek gerekmektedir. Medlerin İskitler veya tersiyle İskitlerin Medler olduğu görüşü MÖ IV. yüzyıllara kadar gitmektedir. Bu çağda yaşayan Babilli Tarihçi Berossus, MÖ. 2500 veya 2486 yılında Medlerin Kalde (Babil) ülkesini işgal ettiklerini anlatmıştır. Berossus'a göre işgal sona erdikten sonra, Babilliler Loos ayında (Kasım ayı olmalı) her yıl beş gün "İskit Bayramı" adıyla İskitlerden kurtuluşu kutlamıştır. Bu durumda Berossus Medleri dolaylı olarak İskit olarak anmış ve İskitlere bağlamış olup, İskit tarihini bilinenden çok daha eski tarihlere götürmüştür. Birçok İskit kağan isimleri Medcede kullanılan isimlerdir. Yukarıda isimleri zikredilen birçok Avrupalı bilgin, eserlerinde İskitlerle Medlerin akraba olduklarını söylemiştir. Bu bilginlerden Edv. Lehmann açıkça "*İskitler Medlerin kabileleridir*" demiştir (Bayrakdar, 2013: 50-51).

Herodot, İskitlerin Ninive kuşatmasını anlatırken Kral Madyas (Herodot, 2019: 60) adıyla andığı ve tanıttığı İskit kağanından bahsetmiştir. Medlerin kurucusu olan Mada veya

Mata'nın ilk Urug Beyi Mete olduğu ve Med adının oradan geldiği sanılmaktadır (Bayrakdar, 2013: 51).

Herodot ve Ceties'in verdiği İskit ve Med adların bazılarının örnek kabilinden karşılaştırılması:

Med Adları

İskit Adları

Media (Medlerin etnik ismi)

Madyas (İskitlerin kralı)

Phraortes (bu adla birkaç kral adı vardır)

Protothyes (Madyas'ın babası)

Budii (Urug adı)

Budini (Urug adı)

Sosarmuş (bir Med kralı)

Sosarmes (bir İskit kralı)

Zairivairi, Zarir (komutan ve şehzade adı)

Zairite Zarir (İskit kral ve komutan adı)

Marmeros (Mermeros-özel ad)

Marmara (kağan adı)

Bugünkü Marmara ve Marmaris adlarının İskit ve Med adları olduklarını düşünebiliriz (Bayrakdar, 2013: 51-52).

Heredot'tan Jules Oppert'e kadar birçok müellif, İskitlerin Turan soylu olduklarını XVIII. yüzyıla kadar tek kuram olarak anlatmıştır. “*Medler ve Türkler*” adlı eserden öğrendiğimize göre Macartney ve Menander'den Tiberius'a kadar bazı Grek ve Romalı tarihçiler İskitlere Turani demiştir. Yine G. Rawlinson'a göre Zend-Avesta'daki “Turiya” (Turan) adı İskit ırkına verilen addır. XIX. ve XX. yüzyılın batılı ünlü tarihçileri ve asurologları da İskitlerin Turani ve/veya Türk soylu olduklarını savunmuştur. Sir J. Malcolm, Sir P. Sykes, B. G. Niebuhr, G. Nagy, Fr. Lenormant, A. D. Mordtmann, G. Grote, K. Neumann, G. W. B. Huntingford, Ed. Norris, E. H. Minns ve O. Franke bunlardan bazılarıdır. Eski Babil, Fenike ve hatta Bizans kaynaklarında İskit adı, bütün göçebe Türk soylular veya Turaniler için kullanılmış bir cins isimdir Daha sonraki dönem, Hunlar için İskitlerin devamı göçebe Turani kavim adlandırması yapılmıştır. F. Rawlinson'un belirttiği gibi MÖ. III binli yıllarda bütün Türk soylular veya Ural-Altaylılar, yabancı milletler tarafından İskit olarak anılmışlardır. Turani Türk kavimlerinden veya boylarından birisi tarihte baskın ve başat olduğu zaman yabancılar, bütün Türk soyluları

onların adıyla anmıştır. Buna başka bir örnek de Hunlardır. MÖ IV. ve III. yüzyıllarda yabancılar bütün Turani konargöçer Türk boylarını onların adıyla anmıştır (Bayrakdar, 2013: 53-54).

Yazı konusunda bir başka belirteç ise Kazakistan'da, Alma-Ata yakınında, Esik kurganında bulunan gümüş tastaki runik yazı ile Pavlador bölgesinde, Bobrovoye köyü yakınlarında yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bir kurganda İskit dönemine ait MÖ. V-IV. yüzyıllara tarihlendirilen runik yazıdır. Bir buluntuda, bir atın gem kayışı üzerine iliştilmiş, kemik nazarlığın üzerinde sağdan sola “*Beyaz Maral*” yazısı okunmuştur. Esik kurganından çıkan gümüş tastaki yazıyı Süleymanov, “Han'ın oğlu yirmi üç yaşında öldü.” şeklinde okumuştur (Durmuş, 2007: 106-107).

Esik kurganından çıkan gümüş tastaki yazının runik yazı olduğu ve Köktürk yazısının öncüsü olduğu kabul edilmektedir. Görülüyor ki gerek Ön Asya'daki İskitler gerekse doğudaki İskitler çivi yazısını bilmektedir. Bu yazılar, Orhun-Yenisey runik yazısının karakteri, harfleri ve şekilleriyle karşılaştırılmış ve aynı olduğu belirlenerek Orhun Yenisey yazısının prototipi olduğu kabul edilmiştir (Durmuş, 2007: 107-108).

Çin'de Shang hanedanı döneminde (MÖ. 1450-MÖ. 1050) yazı icat edilmişti. Eberhard'a göre o yazı, bugünkü Çin yazısının ilk halini göstermekte olup bugünkü yazıya benzeyen ve birçok fenotik işaretleri olan bir resim yazısıdır. O dönemden kalma kemikler ve kaplumbağa kabuğu üzerine yazılmış “*Fal Yazıtları*” bugün hala mevcuttur. An-Yang'da on binlerce böyle fal yazıtı bulunmuştur. O devirde iki bin kelimedenden fazla yazı işareti icat edilmiştir (Eberhard, 2019: 29).

Eberhard'a göre Shang hanedanı döneminin sona ermesiyle Türklerle Tibetlilerden oluşan “*Chou Hanedanı*” (MÖ 1050- MÖ 247) Çin'e hakim olmuştur. MÖ. 771 yılından sonra, hükümdarların siyasi gücünü kaybetmesiyle alimlerin ve filozofların daha çok önde olduğu bir döneme geçilmiştir. Bu dönem filozofların yanına iyi yetişmesi için derebeylerin çocukları verilmiş, çocuklar filozoflardan ders almaya başlamıştır. İyi yetiştirilen bu asilzade çocuklarına sonradan bazı dini merasimler, törenler, ayinler yönettirilmiştir (Eberhard, 2019: 45).

Çin'in en mühim filozofu sayılan *Konfüçyüs* (Çince: K'ungtze), (MÖ 551- MO 479) bu devirde soylu ailelerin çocuklarına ölene kadar ders vermiştir. Konfüçyüs'ün önemi, kendisi tarafından hazırlanan akideleri (dini inanç) öğrencilere öğretmesi ve bunları kayıt altına aldırmasıdır. Bu kaideler (kural) ise Çin'in yüksek tabakası için ahlak kitabı sayılmıştır (Eberhard, 2019: 45).

Görüldüğü gibi, İskitler dönemine ait, gerek Doğu'da gerek Batı'da gerekse Ön Asya ve Mezopotamya'da çivi ve resim yazısı mevcuttur. Bu sahada asırlarca bulunan ve büyük bir konfederasyon kurup yöneten, komşularıyla başta ticaret olmak üzere çeşitli münasebetler kuran İskitlerin yazıyı bildikleri ve kullandıkları kabul edilmektedir.

2.2 İskitlerde Para

Nümizmatikçiler her ne kadar dünyanın ilk parasını Lidya Kralı Kroisos'un bastırıp tedavüle sürdüğünü iddia etselerde, Odessa Nümismatik Müzesi'ndeki arkeolojik buluntulara göre Lidyalılardan önce Karadeniz'in kuzeyindeki Kimmerler ve İskitler, gümüş ve metal çubukları para niyetine kullanmıştır. İskitler önceleri ok başlıklarını sonradan ise yunus balığına benzeyen metalleri para yerine kullanmıştır. Lidyalılardan çok daha önceleri Hititler de para yerine gümüş çubuklar kullanmıştır. Odessa Nümismatik Müzesi'nde İskitler döneminden kalma beş yüz civarında ok ucu incelenmiştir. İncelenen ok uçlarının bir kısmının savaşta kullanılan ok başlığı tipinde olduğu, diğer bir kısmının ise ticaret amacıyla kullanılmak için alışımalarının farklı olduğu görülmüştür. Para amaçlı üretilen ok başlıklarına gümüş, bronz ve antimon eklenmiştir. İskitler bu metalleri sınıflandırmış, farklı alışverişler için farklı paralar dizayn etmiştir. Örneğin Grek kolonileriyle yaptıkları balık ticareti için balık desenli metaller kullanmış, tahıl ya da tahıl ürünleri alışverişi içinde başak deseni kullanmıştır. İskit bozkır kültürü yaşam tarzının en önemli unsurunun, hızlı hareket eden atlı okçu birlikleri olmasından dolayı ve de yaygın metal kullanımı olması iktisat tarihlerine yansımış, kullandıkları paralarda da kendini göstermiştir (Çalış, 2021: 61-80).

Herodot'a göre İskitler kargı (mızrak) uçlu metal kaplamalı paralarını, ticaretin haricinde, nüfus sayımı içinde kullanmışlardır. İskit Kağanı Ariantas, o bölgedeki İskitlerin kaç kişi olduğunu öğrenmek için her İskit'in kendisine bir kargı ucu getirmesini istemiş,

getirmeyeni de ölümle tehdit etmiştir. Bunun üzerine pek çok kargı ucu getirilmiş ve adı geçen kağan sayımdan sonra bu uçlardan bakır kazan ve bir anıt yaptırmıştır (Herodot, 2019: 328).

Trakya'yı fetheden Kağan Atey “Çar Atey” kendi döneminde, ticaretin gelişmesi ve dış bağlantıların güçlenmesi üzerine kendi adına, yaydan ok atan İskit süvarisini tasvir eden pul sikke bastırmıştır (Hasanov, 2019: 9). Görülüyor ki tüm bu metaller ticarete, alışverişte kullanılmıştır.

2.3. İskit Güzel Sanatları ve Hayvan Üslubu

İskitler sanat eserlerinde genellikle mitolojik inançlarındaki varlıklar ile savaşçı ruhlarını okşayan savaş yürüyüşlerini ve yaşayışlarını yansıtmışlardır. İskitlilerin kendilerine özgü, dünyaca bilinen “*Hayvan üslubu*” adı verilen güzel sanatları vardır. İskit kurganlarından çıkan altın ve gümüşten yapılmış sanat eserleri dünya müzelerinin övünç kaynağını oluşturmaktadır. İskitler, yaşam biçimine göre pantolonun yanında ayaklarına giydikleri botlarıyla da bilinmektedir. İskit kadınları kendir ve çedene adları da verilen kenevir sapları ve liflerinden elde edilen bir kumaş ile kendilerine elbiseler dikmiştir. Sivri ve genellikle hayvan derisinden yapılmış papakları da meşhurdur. Erkekler metal levhacıklı kolsuz yelek, yumuşak gömlek ile deri ve kumaş karışımı pantolonun altına yarım boğaz çizme giymiştir. İskitler, sanat eserleriyle başka kavimlerin medeniyetine de tesir etmiştir (Hasanov, 2009:12).

İskitler, sanat eserleri ve dövmelerinde, Greklerle yaptıkları balık ticareti için, para yerine kullanılan, metalin üzerine işlenmiş balığın (yunus balığı şeklinde) farklı versiyonlarını yapmıştır. Bunlardan birisinin de koruyucu olduğuna inanılan balığın, “*Thagimasidas*” (Deniz Tanrısı Poseidon) için imal edildiği görülmektedir. Herodot’a göre Tanrı Argimposa’nın (Afrodit), İskitli kahinler için çok saygıdeğer bir yeri vardır. O’nun adına, İskitler tarafından çeşitli metaller ve dövmeler yapılmıştır çünkü kehanette bulunma yeteneğini onlara Argimposa’nın verdiğiğine inanırlardı. Bazı araştırmacılara göre ise Afrodit’in İskitlilere verdiği bu kehanet yeteneği İhtar ilahesinden alınmıştır (Hasanov, 2019: 312).

İskitler için belki de en önemli tanrı, Savaş Tanrısı “*Ares*”tir. İskitler onun için özel ritüeller geliştirip kurbanlar keserdi. Yunanlar gibi, kullandıkları kısa kılıç (yun.akinakes) Ares’e adanmıştı ve kurbanlar da onu temsil ediyordu. Herodot’un anlattığı İskitlerce kutsal sayılan Ares’in (Mars) kılıcı, yaklaşık bin yıl sonra, MS. V. yüzyılda Doğu Avrupa’da Hun topraklarında bir çoban tarafından bulunmuş ve hükümdar Atilla’ya verilmiştir. Atilla, İskitlerin kutsal saydığı fakat sonradan kaybettikleri bu kılıcı bulunca çok sevinmiş ve bu kılıçla dünya imparatorluğunun yolunun ona açılacağına inanmıştır. Bahsedilen bu kılıç İskit Savaş Tanrısı Ares’in kılıcıdır ve aradan bin sene geçmesine rağmen Hunların da kılıcın kutsal gücüne ve dolayısıyla Ares’e inandıkları görülmektedir (Çeşmeli, 2016: 24-25).

Herodot’a göre İskitler, aslan, kaplan gibi hayvanların yanında, kanatlı ve tek gözlü yaratık “*Arimaspianlar*” ile kanatlı koruyucu “*Griffinlere*” inanıyordu ve onların altından heykellerini yapmışlardır. Hatta kurganlardaki ve yer üstündeki altınlarını Griffinlerin koruyuculuğuna bırakmışlardır. Herodot, Arimaspianları İskitli saymıştır. Herodot’a göre bu inanç Yunanlara İskitlerden geçmiştir, İskitlere de bir başka Turani boy olan Issedonlardan geçmiştir (Herodot, 2019: 299-304).

Griffinler; Mezopotamya, Mısır, İran, Yunan ve birçok kültürde yaygın olarak inanılan efsanevi bir yaratıktır. İskit sanat eserlerinde Griffinler genellikle aslan vücutlu, kartal ya da aslan başlıklı ve kanatlı kartal olarak tasvir edilmiştir. İskit kurganlarından elde edilen buluntulara göre altından, ahşaptan ve keçeden eserlerde *Griffin* figürleri ya tek başına ya da genellikle bir hayvana saldırırken (keçi, at, geyik...) tasvir edilmiştir. İskit inancına göre koruyuculuk görevi gören Griffinlerin ölüyle birlikte mezara konması, muhtemelen ölünün ruhsal yolculuğunda ölüye eşlik etmesi ve diğer yaşamında onu koruması içindir. Ayrıca, aslan ve kartal birleşiminden doğan son derece yırtıcı bir kuş olan Griffinlerin mezarlara bırakılması, mezarlardaki altınların korunması için de düşünülmüş olmalıdır.

İskit sanat eserlerine yansımış insan başlı, aslan vücutlu ve kuş kanatlı “*Sfenks*” denilen bir başka yaratık figürü de bulunmaktadır (Çeşmeli, 2016: 26). Sfenks, Yunan efsanelerinde kadın yüzlü, aslan vücutlu ve kuş kanatlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir efsaneye göre Sfenks’in bilmeceğini sadece bir başka efsanevi kahraman olan “*Oidibus*” bilerek şehre kral olmuştur. Bunun üzerine Sfenks, yüksek bir yerden kendini atarak

intihar etmiştir. Oidibus, Sofokles'in ünlü tragedyasına (Kral Oidibus) konu olmuştur. İskitlerde mezarlara konulan bir başka eser ise "*Pegasus*"tur (Çeşmeli, 2016: 26-29). İskitlerde Griffin, Sfenks ve Pegasus gibi koruyucu yaratıkların dışında koruyucu efsanevi kuşlar da sevilerek sanat eserlerinde tasvir edilmiştir.

Herodot, Phoinix adlı bir mitolojik kuştan da bahsetmektedir. Herodot kuşun kendisini görmemiştir çünkü Phoinix'in beş yüz yılda bir, babası ölünce, ortaya çıktığı bilinir. Herodot'un bu kuşun resimlerine bakarak aktardıklarına göre kanat yayılımı ve yüksekliği bir kartalınki kadar olup kanatlarının bir kısmı altın sarısı ile kaplı diğer bölümü ise kırmızıdır (Herodot, 2019: 152).

Altaylardaki beş nolu Pazırık kurganında (MÖ. III. yüzyıl), Tanrıça Tabiti'nin ölümsüzlük bitkisini uzattığı İskit soylusunu gösteren duvar halıları bulunmuştur. Aralarından, keçeden yapılmış bir duvar halısında, Sfenks ile bir mitolojik kuş olan '*Feniks*'in (Phoinix) mücadelesi gösterilmiştir. Sfenks; geyik boynuzlu, insan başlı, aslan vücutlu ve kuş kanatlı olarak, Ön Asya'daki gibi, tasvir edilmiştir. Buradaki yüz, diğer duvar halısındaki atlı İskitlinin yüzüne yakından benzemektedir. Çinlilerin inancında ise Feniks'in daha farklı anlamı vardır. Çinliler Feniks'e "*Fenghuang*" veya "*Kırmızı Kuş*" adlarını vermiştir. Çinlilere göre Feng (erkek) ile Huang (dişi) adlı iki kuştan meydana gelen ölümsüz Fenghuang, göksel imparatorluk kuşudur. Bu kuş erdemi, adaleti geleneği ve inancı temsil etmekteydi. Görüldüğü zamanlar dünyaya barış ve güven getirdiğine inanılmıştır (Çeşmeli, 2016: 28-30).

İskitler sanat eserlerine genellikle kendi doğal yaşamları ve inançlarıyla ilgili olan varlıkları da yansıtmışlardır. Mezarlara konulan Feniks, Griffin, Sfenks, kaplan, aslan, panter, kartal ve kurt gibi eserler daha çok koruyuculuğu simgelemiştir; "*amulet*" (bir çeşit muska veya tılsım) vazifesi gördüğüne inanılmıştır. Geyik, keçi, koç, koyun, inek ve at gibi hayvanların da daha çok adak ve kurban hayvanı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Ağırlıklı olarak Avrasya bozkırlarına özgü sanatta Yunan, İran, Mezopotamya ve Çin kültürlerinin etkileri gözlemlenmiştir. Zira İskit kurganlarından çıkarılan halı, kilim, madeni ve diğer tipte sanat eserlerinde, bahsedilen ulusların az da olsa izleri görülmüştür. Karadeniz'in kuzeyinde Yunanlarla komşu olarak yaşayan İskitler de doğal olarak Yunanlardan etkilenmiştir. Bazı ilahlarının Yunan ilahlarıyla özdeş olması bu duruma

bağlanabilir. Lakin Yunan ritüellerine karışan İskitliler şiddetli bir şekilde cezalandırılmaktaydı. Anakharsis'in öldürülmesi buna bir kanıttır (Herodot, 2019: 325). Bu durumda İskitlerin, yabancı kültürlerle karşı kendi kültürlerini koruma töresini geliştirdikleri ve uyguladıkları görülmektedir.

Mitolojik hayvanların yanında İskitliler, altından yaptıkları eserlerinde savaşçı yönlerini ortaya koymuşlardır. 1986 yılında, Dinyeper yakınlarındaki Solokha kurganından çıkan altın tarak üzerinde İskit savaşçılarının mücadele sahnesi vardır (Durmuş, 2007: 188). Yine, Kırım'ın doğusunda, Kul Oba İskit kurganından çıkan bir başka altın eserde at üzerinde, elinde mızrağıyla dört nala giden bir İskit savaşçısı tasvir edilmiştir. Aynı kurgandan çıkan bir başka altın eserde ise bir "*Hipokampus*" (üst kısmı at, alt tarafı balığa benzer mitolojik canlı) çıkartılmıştır. Kul Oba kurganından çıkan bazı İskit eserlerinden anlaşılacağı gibi altınla tasvir edilen İskit sanatı dünyada eşsiz kabul edilmektedir (Durmuş, 2007: 193). Altından yapılan sırt sırta vermiş, yaylarını gererek ok atan iki İskit okçu figürü, yemin eden İskitli, kan kardeş olan iki İskitli kadın, sihirbaz kadın, birbirine kenetlenmiş kurtla yılanın mücadelesi, kemer tokası, av sahnesi gibi birçok eşsiz sanat eseri bulunmuştur (Durmuş, 2007: 104-197). Altın elbiseli adamların kıyafetleri, zırh elbiseleri, başlıkları, kaftanları, kırmızı sürahileri dünya çapında bilinmektedir.

2.4. İskitlerde İnanç

Herodot'un aktardıklarından edindiğimiz bilgilere göre İskitlerin ilk cedlerine, Tanrı tarafından, altından birkaç ziraat aleti gökten indirilip ihsan edildiğine dair olan inanç; onları göçebe ve hareketli bir hayata bağlılık konusunda güçlü ve bilge kılmıştır (Herodot, 2019: 295). Strabon'a göre bu durum İskitlerin komşu halklara karşı üstünlüğünün bir sırrıdır (Togan, 2019: 147).

Herodot ve ondan sonra gelen tarihçiler, İskitlerin göksel tanrısının güneş ve gök olduğunu; yerde de söğüt çubuklarına bakarak gelecekte haber veren kel adamları, kamları ve büyücülerini olduğunu aktarmıştır (Herodot, 2019: 321).

Dinsel yaşantıyı belirleyen unsurlar, birçok kültürde olduğu gibi, bulunulan coğrafyaya ve dünyayı kavrayış biçimine göre farklılık göstermektedir. Eski Türkler de göçlerden ve siyasi nedenlerden kaynaklı olarak sürekli bir din değiştirme durumu hasıl olmuştur ve bu durum daha sonraki devirlerde devam etmiştir. İskitler batıya gelip Yunanlar ile tanışınca onlardan da bazı tanrılar almıştır. Doğu’da, Türkistan’da kalan İskitlerde ise böyle bir şey söz konusu olmamıştır. Herodot’a göre İskitlerin kök inancı ‘*Kamlık İnancı*’dır (Herodot, 2019: 321-322). Esasen eski Türklerin kök inancı birbirine benzemektedir. İskitlerdeki güneş ve gök kültü, Hunların güneş ve ay kültü, Sarmatların güneş kültü onların göksel tanrılarının olduğunu ve yerdeki unsurlarıyla (yer-su, toprak, ateş, dağ, atalar) bir inanç bütünü oluşturduğunu göstermektedir. Başta Herodot olmak üzere antik çağ tarihçileri, bu inanca Kamlık İnancı demiştir (Çeşmeli, 2016:90).

Eski çağlardan MS. VIII. yüzyıla kadar bozkırın göçebelerinde iki ana inanç sistemi görülmektedir. İlki kaynağını doğadan alan doğa inancıdır. Bu durum göçebelerin karakteristik genel inanç biçimidir. İkincisi ise doğadan da esinlenip doğaüstü ve insan düşüncesiyle harmanlanmış doğaüstü inanç biçimidir.

Eski çağlarda göçebelerde “*Monoteist*” (tek tanrıçılık) ve “*Duateist*” (iki tanrıçılık) inanışı vardır. Sonraki çağlarda Monoteist yaklaşım da ikiye ayrılmıştır. Bunlar sırasıyla “*Güneş ve Gök*” inançlarıdır. Duateist inançta ise “*Güneş ve Ay*” inancı vardır. İskitlerin bir kolu olan Massagetlerde ise tek tanrı “*Güneş*” inancını görülmektedir. Bu tek tanrı inancının zamanla değişerek özellikle Eftalitlerde (teni beyaz Hunlar) ve T’u-küelerde (Türkler) “*Tengrisme*”, “*Gök Tanrı*” inancına dönüştüğü varsayılmaktadır (Çeşmeli, 2016: 90-91).

Erken Orta Çağ’da, Türk kültüründe güneş hala kutsal sayılsa da sonradan Gök Tengri inancıyla bütünleşilmiştir. İskitlerdeki Kamlık İnancı ile Gök Tengri inancı birbirinden pek farklı değildir. Her ikisinde de yaratıcı göksel tanrılarının yanında, dağ, yer-su, ateş, orman ve atalar kültü bulunmaktadır. Bu kültürlerin Kamlık İnancı’ndaki İskitler zamanından beri var olduğu görülmektedir. Günümüzde Moğolistan, Hakasya ve Güney Sibriya’da varlığını sürdüren inanç bu inancın devamıdır. Herodot’a göre İskitlerin batı kolu çok tanrılı bir inanca-panteona sahiptir. Ona göre İskitlerin yedi tanrısı vardır ama doğudaki İskit kolu Masetlerde, doğa dinine (Şamanizme) bağlı gökte tek tanrı (Güneş)

vardır. İskit ve Hun tayfalarında, milattan sonraki asırlarda sürekli bir din değiştirme durumu görülmekte hatta neredeyse dünyadaki tüm dinlere bir geçiş görülmektedir.

Batıda 800’lerde Hazar Kağanı Obadiye döneminde Hazar Devleti’nde kısmi Musevileşme görülmektedir. 864’lerde Bulgarların Hristiyanlaşması oğunlukla İskit ve Hun boylarından mütevellit olan Macarlar da 1000 yılında Hristiyanlığı kabul etmiştir. Türkistan’da ise Müslümanlara büyük direniş sergileyen Tręiř Kağanı Su-lu’nun yenilmesi ve iç savaşta öldürülmesi (738) sonucu Araplara karşı gücü kırılan Türklerde başlayan İslamlaşma süreci (Karatay, 2018: 97-136) yaklaşık iki asır düşük profilli olarak devam etmiştir. 1048 senesinde ise Taşkent (Özbekistan) ve Farap (Türkmenistan) bölgelerinin ötesinde oturan Türklerden iki yüz bin aile hep birden İslama geçmiştir (Türkler, 2016: 161).

İskitler ve Hunların ardılısı kabul edilen Göktürklerde, Gök Tengri veya Türkiye’de yaygın bilinen adıyla Göktanrı inancının yanında Budizme ve Mani inancına da bir geçiş vardır. Ayrıca ciddi bir Hristiyanlaşma da görülmüştür. Hristiyanlığın Doğu Kilisesi-Nasturilik kolu güçlü bir şekilde ilk olarak Göktürklerde kendini göstermiş daha sonra Orta Asya’da yaygınlaşmıştır (eşmeli, 2012: 196-197). Bu inancı Süryanice konuşan Doğu Hristiyanları yaymıştır. Moğollar ncesinde Orta Asya’da, İslamiyet’in yanında ağırlıklı olarak Doğu Süryani Hristiyanlığı görülürken az da olsa Batı Süryani Hristiyanlığının kollarından biri olan Melkitler ve Hz. İsa’yı tanrının oğlu olarak gören Monofizit Yakubiler ile Ermeni Hristiyanlığı ve Bizans Hristiyanlığı da görülmüştür. *“Orta Asya’da Hristiyanlık XIII. yüzyıldan sonra Moğollar zamanında (1260-1370) yayılarak yaşamaya devam etmiş ve Timur (1370-1405) tarafından desteklenmiştir”* (eşmeli, 2016:69-70).

Doğanın kutsallaştırılmasıyla oluşan inanç sisteminin n Asya’ya gelen İskitler tarafından, komşu kavimlerin etkisiyle, çok tanrılı bir inanç sistemine dönüştüğü görülmektedir. Hatta bu yeni panteonda bazı ilahlar kült haline gelmiş, bunlara daha özel olarak tapınılmış ve kurbanlar kesilmiştir (Savaş Tanrısı Ares gibi). Bu panteon ve kltler başta Yunan olmak üzere, İnan ve Hint inançlarıyla da bağlantılı gözükmektedir.

Herodot’a göre İnan’da sekiz, İskitlerde ise (göksel) yedi tanrı vardır. Herodot’a göre bu durum bile İskitleri İnanlılardan farklı bir kavim yapmaktadır. Herodot, Yunanların

tanrılarını Mısır'dan aldığını söylerken bir anlamda bu kültürel geçişten ve çevresel faktörlerden bahsetmiştir. Herodot, Karadeniz'in kuzeyindeki ve Pontia bozkırlarındaki İskitlerin belli başlı tanrıları olarak, en başta Hestia olmak üzere, Zeus ve Toprak (Zeus'un karısı olarak bilinir) sonra Apollon, Göksel Aphrodite (Afrodit), Herakles ve Ares isimlerini vererek bu tanrılar ile İskit panteonunu oluşturmuştur. Herodot, İskitlerin Poseidon'u (deniz tanrısı) da kutsal saydığını aktarmıştır. İskit dilinde ise Hestia'ya "Tabiti", Zeus'a "Papaios" (büyükbaba) adı verilmiştir. Toprak'a "Api", Apollon'a, "Oitosyros", Göksel Afrodit'e, "Argimpasa", Poseidon'a "Thagimasadas" denilmiştir. Herodot, İskitlerin heykel, kurban-sunak, tapınak inşa etme geleneklerinin olmamasına rağmen istisnai olarak Savaş Tanrısı Ares'e kurbanların (savaş esiri köleler ve attır) kesildiğini ve Ares için özel törenler yapıldığını belirtmiştir (Herodot, 2019: 318).

Türkistan'daki İskitlerin inanç sistemi Karadeniz'in kuzeyine gelince değişime uğramıştır. Lakin İskitler yine de Yunanlara benzeyen, Yunan tanrılarına el açan kendi kağanlarını dışlamıştır. Hükümdar Saulios Yunan geleneklerini benimseyen, onların elbiselerinden giyen Anaharsis adlı kağanı tek okla öldürmüştür (Herodot, 2019: 325). Görüldüğü gibi İskitler verdikleri ağır cezalar ile kendi kök kültürünü ve törelerinin büyük bölümünü koruma yoluna gitmişlerdir.

İskitler, yeni panteonda tanrıların sayısının artmış olmasına karşın yer-su, ateş, toprak, dağ ve atalar kültünden vazgeçmemiş; kamların bilgeliğinde yol almaya devam etmiştir. İskit şaman/kamlarının bir kısmı bitki-ilaç tedavisiyle, bir kısmı ruhsal tedaviyle, bir kısmı da gelecekte haber vermekle ilgilenmiştir. Gelecekte haber verenlerin haberleri işe yaramazsa da bu kişiler şiddetli bir şekilde (yakılarak) cezalandırılmıştır. Herodot, İskitlerde pek çok falcı/kam/şamanın olduğunu ve onların ileride olacak şeyleri söğüt değneklerine bakarak haber verdiklerini söylemiştir. Kamların bu değnekleri birer birer ayırarak onlara baktığını ve gelecekte olacak şeyleri söylediğini, konuşurken de değnekleri bir demet haline getirip topladığını eklemiştir. Ihlamur kabuğunu uzunlamasına üçe bölüp parmaklarını ucuna doladıktan sonra kabukları açarak gelecekte haber veren büyücü kamların olduğundan da bahsetmiştir. Herodot'a göre bu çeşit falcılık İskitlere atalarından kalmıştır (Herodot, 2019: 321). Kutadgu Bilig'de de kam kelimesi büyücü anlamında kullanılmıştır (Söyler, 2019: 37). O halde İskit inancının, İskitlerden

çok daha gerideki bir dönemden geldiğinin söylenmesi ve günümüze kadar da çeşitli adlarla geldiğini görmemiz mümkündür.

İskitlerdeki büyücü kamlık kavramı, İslamiyet'ten sonra, özellikle şeyh-veli kavramıyla menkıbe olarak karşımıza çıkan kahramanların (Sarı Saltık, Otman Baba, Hacı Bektaş, Ahmet Yesevi, Korkut Ata veya Dede Korkut gibi) destansı hikayelerinde keramet motifleriyle işlenmiştir. Keramet tarih boyunca, hem kam/şaman hem şeyh/veli için geçerli ve önemli bir özellik olmuştur. Yüksek rütbeli bir Kam, kendisi ve taşıdığı ruhun isteklerine göre dikilen “Kutsal şaman elbisesi” içerisinde davul çalıp transa girerek yaşadığı değişik şuur hali sayesinde aşağı ve yukarı dünya ruhları arasında dolaşır, aracı görevi yapar. Bu trans hali onlara ruhlarla konuşma olanağı sağlar. Kehanette bulunur, geleceği tahmin eder (bunu göğün dokuzuncu katında Ülgen'e sorarak yaptığı bazı kaynaklarda yer alır). Ruhlarını kaybedenleri (bu ele geçirilme ile ilgilidir) ve hastalıktan dert yanan kişileri iyileştirir. Kamlar, çağrıldığı merasim yahut bayram törenleri gibi özel günlerde kutsal törenler (ayin) yapan dinsel uygulayıcı olarak kabul edilir (Söyler, 2019: 37-38).

İskit mitolojisinde ve eski Türk destanlarında Kamlık inancına dair Üst, Orta ve Alt Dünya'nın varlığından söz edilmektedir. Bu üç alan eski Türk yazıtlarında bahsedilen dünya modeliyle aynıdır (Davletov, 2017: 88). İzmir civarında yaşadığı kabul edilen Homeros'un (MÖ IX-VIII yüzyıl) derlediği veya yarattığı Ilyada ve Odysseia adlı destanlarda geçen yer adları binlerce yıl sonra doğrulanmıştır. Aynı şekilde binlerce yıl öncesine ait Hakas veya Yenisey Kırgızlarının destanlarında geçen toponimler de doğrulanmıştır (Davletov, 2017: 84).

Hakas mitolojisinde, ortalama 400-500 kahramanlık destanı mevcuttur. Hakasların yanında Sibiryaya yerlisi diğer halklarda da aynı durum söz konusudur. Çok zengin bir mitolojiye sahip bu halkların bazıları, Altaylar, Tuvalar, Tofalar, Soyotlar, Şorlar, Teleütler, Sahalar, Dolganlar, Tocalar/Todjalar, Kumandinler, Sibiryaya Tatarlarıdır. Dünyaca bilinen Kırgızların da Manas destanı vardır. Ayrıca Kazaklar, Özbekler, Türkmenler, Karakalpaklar, Başkurtlar, Tatarlar, Nogaybaklar, Çuvaşlar, Gagavuzlar, Azerbaycanlılar, Karaçaylar, Balkarlar, Kumuklar, Nogaylar, Karaimler, Kırımçaklar, Kırım Tatarları, Ahıska Türkleri, Uygurlar, Sarı Uygurlar, Fuyu Kırgızları Göktürkler

soyundan Kırgızistan ve Özbekistan’da yaşayan Türkiye’deki Türklere benzeyen Türk halklarının günümüze kadar ulaşan destanlarının on milyon dizeyi aştığı tahmin edilmektedir (Davletov, 2017: 85-86). Bu destanlara göre İskitlerin torunları oldukları kabul edilen Hakasların dokuz tanrısı vardır. Buradan Kamlık inancındaki “Üst Dünya” anlayışının ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır (Davletov, 2017: 86). Mitoloji ve İslam öncesine ait eski Türk destanları bu bağlamda çok önem kazanmaktadır. Böylece Herodot’un İskitler hakkında verdiği “Üst Dünya” yaratıcı tanrıları, yukarıda zikrettiğimiz mitolojik inançlarla ve destanlardan doğrulanmaktadır.

Türklerin Kamlık İnancı/Şamanizm’den sonra kabul ettikleri tüm dinlerin içerisinde destanlardan aktarılarak gelen Şamanizm hep var olmuştur. Bu inancı sosyal hayatlarında bir şekilde yaşatmışlardır. Örneğin Altay Türklerinden sayılan Şorlar bugün dıştan Hıristiyan olsalar da içten Şamanistir (Orkun, 2011: 24). Nazar bocuğu, ağaçlara çaput bağlayıp dilek tutmak, yolcunun arkasından su dökmek, nazara ve nazar boncuğuna inanmak, elini tahtaya vurmak, gece ateşe su dökmek gibi en eski Kamlık İnancı töreleri, adetleri veya inançları binlerce yıldır ve hala günümüzde korunmaktadır.

İskitlerden günümüze kadar gelen ve halen Sibiry’a, Yakutlarda, Hakaslarda, Moğolistan’da yaşatılan ve dünyanın en eski inancı sayılan Kamlık İnacı’nda, kamların özel yetenekleri ve ruhsal güçleri olduğuna inanılır. Kam olmak için İslamiyet’teki gibi (İmam hatip), veya Hıristiyanlık’taki (Ruhban okulu) gibi bir okuldan mezun olunmaz. Şaman veya Kam olmanın bir okulu yoktur. Kam olmak için belli başlı üç usul vardır. Bunlardan birisi atalarının veya ölmüş anne-babanın ruhunun çocuğunu seçmesidir. Diğeri kayıp bir başka kam ruhunun kam olacak kişiyi seçmesidir. Sonuncusu ise yaşlı bir şamanın-kamın keşfiyle olmaktadır. Bu durumda yaşlı şaman bir çocukta var olan güçleri görerek onu yanına alıp yetiştirebilir (Davletov, 2017: 261). İşte Şaman yahut Kam olma bu şekillerde olmaktadır. Kam olarak seçilen kişi bu göreve karşı koyamaz, karşı koyarsa ruhlar tarafından cezalandırılır ve çok acı çeker. Şaman seçilen kişinin gece rüyasına giren ruh, ona istediği elbiseyi etraflica tarif eder ve yaptırılmasını ister. Kişi bir terziye istenilen elbiseyi yaptırıp sonra ruhun onayına sunar. Ruh elbiseyi beğenirse gelip içine girer beğenmezse de tadilatını yaptırır. Kevser Gürcan’ın ‘*Kutsal Şaman Elbiseleri*’ adlı eserinden öğrendiğimize göre bu elbiselerin bir yerden başka bir yere taşınması da özel

kişilerce yapılmaktadır ve özellikle kadınlara taşıtılmaz. *“Elbise sadece sahibi olan şamana aittir ve koruyucu/yardımcı ruhların barınağıdır. Bu güçleri yönetemeyecek başka biri tarafından giyilmesi çoğu zaman kişinin ölümüne yahut delirmesine sebebiyet verebilir. Aynı şekilde giysinin klandan dışarı çıkarılması da sakıncalıdır”* (Gürcan, 2018; 95-96).

Kamlıkta belirli dereceler vardır. Moğolistan’da halen ak şaman, kara şaman, kızıl şaman gibi isimler ve dereceler vardır. Ak şamanlar basit büyü işleri veya ilaç şifa işleri yaparken kızıl şamanlar ölünün öte dünyaya yolculuğuna eşlik eder, zor görevleri onlar üstlenir. Kam kişi öteki dünya varlıklarının dilini bilen kişidir ve gelecekte onlar vasıtasıyla haber alınır. Eski Türklerin ve ardıllarının tabiplere her daim büyük saygı duyup hürmet ettikleri aynı zamanda onların, kendi malları ve yaşamları üzerinde etkili oldukları aktarılır. Bunlardan birisi de İbni Sina’dır. Burada geçen doctor-tabip tabiri kamlar için kullanılmaktadır (Söyler, 2019: 3). Farmakolojinin icat edilmediği eski çağlarda ilaç yapıp hasta tedavi eden kamlardır. Hipokrat’ın çok şey öğrendim dediği ve hayranı olup batıya yaydığı Şamanizm döneminden gelen üç bin yıllık Uygur tıbbının marifeti bahsedilen bu doktor kamların marifetidir (Tiryaki, 2008: 1).

2.5. İskitlerde Beslenme

Tarihte atı ilk evcilleştiren İskitler olduğundan kırmızı üretimi de onların bir keşfi olarak kabul edilmektedir. Başta İskitler olmak üzere eski Türk toplumlarının hemen hepsinde kısrak sütünden kırmızı içme ve etcil beslenme kültürü bugüne kadar sürdürülmüştür. Keçi, koyun ve özellikle at yetiştiriciliği İskitler ve diğer Turan halklarında önemli bir yer tutar. Medler aynı soydan olduğu İskitlerden daha önce göçebeliği bırakıp yerleşik yaşama geçtiği için onlarda at yetiştiriciliği bir ihracat ürünü ve bir vergi ödeme aracı olarak kullanılmıştır. Herodot, Strabo, Arrian, Ammianus Marcellinus ve Suidas gibi birçok Yunan ve Latin bilginler bu atlardan övgüyle söz etmişlerdir (Bayrakdar, 2013: 456).

İskitlerin ve Medlerin iki türlü atları olduğu kabul edilmektedir. Bu atların bir grubu binmek için diğer bir grubu da damızlık içindir. Yunanlar bu atlara yetiştirdiği bölgelerin isimlerini vermişlerdir. Herodot *“Nisseoi”*, Staro *“Nesaeoi”* ve Arrian *“Nisaioi”* isimlerini kullanmıştır. Persler ise *“Nisaya”* adını vermiştir. Nisea atlarına başka uluslar

da “*Damızlık Türkmen Atları*” demiştir. Nisea atları rüzgar gibi çok hızlı koşan, uzun bacaklı, çok güçlü, dor ve beyaz atlardır (Herodot, 2019: 265).

Bu atlar, krallara ve imparatorlara en özel hediye olarak sunulmuştur. Sicilyalı Diodorus, İskitlerin Bagistan şehrinde (İran) bir defada yüz atmış bin at ürettiklerini aktarmıştır. Strabo, Ahamenidler döneminde Medlerin vergi olarak Perslere yıllık üç bin at verdiklerini söylemektedir (Bayrakdar, 2013:456).

Görüldüğü gibi o devirlerin en değerli hayvanı savaşta ve barışta at olmuştur. Herodot’un aktardığına göre İskitlerin beslenme tarzında önemli yeri olan kısırak sütü-kımız içkisi de bu atlardan elde edilmektedir. İskitler, ele geçirdikleri kölelerin bir kısmının gözlerini kör edip onları süt sağımında kullanmışlardır. Ona göre “*Köleler, flute benzeyen bir çeşit kemik boru alırlar; bunu kısrağın döl yatağına sokar ve ağızdan üflerler; onlar üflerken, öbürleri de sağarlar. Hava kısrağın damarlarını açar ve sütün memelere inmesini sağlar. Sağılan süt tahta fiçılara boşaltılır ve kör köleler sütü döverler; üstte kalanı ayırıp alırlar. Skaytların gözünde en iyi süt budur, altta kalanı düşük kalite sayarlar*” (Herodot, 2019: 294).

Aristo “Hayvanların Tarihi” adlı eserinde soylu bir kısırak sahibi olup iyi atlar doğurtmanın peşindeki bir İskit kralının hikayesinden bahsetmiştir. Doğum zamanı yaklaşmış atları da binek atı olarak kullanıp doğumlarını kolaylaştırdıklarından söz etmiştir (Özcan, 2016: 95). Safkan atlardan yavru alma kültürünün günümüzde de devam etmesi ilginçtir. “*Scientific Amerikan ve diğer bazı bilim dergilerinde yayınlanan bir bilimsel araştırma ise Kazakistan’ın kuzeyindeki Botai kültüründe yaşayan Türklerin evcilleştirdiği atların günümüzden yaklaşık 5500 sene önceye gittiğini ve kısırak sütüyle beslenme ve kımız üretiminin de buna bağlı olarak ortaya çıktığını kanıtlamıştır*” (Akt. Özcan, 2016: 96). Kımızın günümüzün bozkır beslenme kültüründe hala vazgeçilmez bir yeri vardır.

En eski Yunan kayıtlarında İskitlerden sürekli kısırak sütü içenler diye bahsedilmesi ilginçtir. Homeros, İlyada’ında Troya’yı anlatırken; “*Zeus gözlerini Troya’dan uzaklara, Trakyalı atlılara ve aşağıya; göğüs göğüse savaşan Misyalıları; onurlu, zarar vermekten sakınan, süte dayalı beslenen, Kısırak Sütü İçenlerin ve insanların en dürüstü Abii’nin toprakları üzerine çevirdi*” demektedir. Hipokrat ise atlı arabalarla seyahat eden İskitlerin,

haşlanmış et yiyip kısırak sütü içtiklerinden bahsetmektedir (Özcan, 2016: 96-97). Görüldüğü gibi Hesiod, Hipokrat, Homeros ve Herodot'a kadar antik çağ yazarları İskitleri tanımlarken '*Kısırak Sütü İçenler*' tabirini kullanmıştır.

Kımız'ın İskitlerin temel besini olmasının yanında taşıdığı manevi değer Çinlilerin şiirlerine de yansımıştır. Han devrine ait (MÖ. 206-MS. 220) şiirlerin birinde Hunlarla ilgili olarak "*Onlar Gök'e at şarabını (kımız) yerlere dökerek ibadet ederlerdi*" denilmektedir. Bir başka şiirde, Hiung-nuların (Hunlar), kımız kadar kendisine değer vermediğini düşündüğü için, Çin hanedanının yemek davetini reddettiğinden bahsedilmiştir. Bir başka dizede, Hunların ülkesinin okyanusa yakın olduğu, Hunların çok güzel atlarının olduğu, onları kesmedikleri ve kımız için kullandıkları eklenmiştir. Başka bir dizede; Hunların büyük avcı olduğu, et yiyip kımız içtikleri söylenmiştir. Başka bir dizede; "*Hunların koyunları ve inekleri var ve kutlu at üretirler, tahılları yoktur fakat et ve kımızla beslenirler denilmektedir*" (Akt. Özcan, 2016: 98). Pek çok tarihçi İskitlerle Hunların sosyal hayat, beslenme ve inanç öğelerinin benzerliklerden dolayı kültürel açıdan birbirlerine benzediğini iddia etmektedir. Aralarındaki tek fark belki de domuzdur. Zira Herodot İskitler domuz beslemez ve etini de yemezlerdi derken Hunlar devrinden beri bilinen on iki hayvanlı Türk takviminde domuz yer almaktadır (Davletov, 2017: 156).

İskitler içinde birkaç grup vardı ve bunlardan birine "Çiftçi İskitler" denilirdi. Çiftçi İskitler soğan, sarmısak, mercimek, buğday ve darı eker, çoğunlukla tahıl ticareti yapardı (Herodot, 2019: 301). İskitler tahıl ticareti için başak şeklinde, balık ticareti için de balık şeklinde para yapmışlardır. Demek ki koyun, keçi, at eti yanında balık ve tahılla da beslenme vardır.

İskitlerin beslenme kültürüne dair Arap kaynaklarında da bilgiler mevcuttur. Yakubi'ye (IX-X. yüzyıl) göre Türklerin temel gıdaları kısırak sütüdür. At eti başta olmak üzere av etini de tükettikleri bilinmektedir. Gerdizi (X. yüzyıl) de Türklerin yiyeceklerinin süt ve av eti olduğunu, kış için -kurutarak- at eti biriktirdiklerini yazmıştır. İdrisi (XII. yüzyıl) de sayılamayacak kadar çok topluluğa sahip Türklerin çok miktarda at yetiştirdiklerini ve at etini hiçbir ete değişmediklerini kaydetmiştir. Yahudi Seyyah Tudelalı Benjamin'nin (XII. yüzyıl) Oğuz Türklerinin yaşam tarzları hakkında aktardığı bilgilere göre "*Küffaru't*

Türk” rüzgara tapan, kırlarda yaşayan, ekmeek yemeyen ve şarap içmeyen, hayatlarını çiğ, kurutulmuş et yiyerek devam ettiren bir halktır (Özcan, 2016: 98).

XIII. yüzyılda yaşamış İranlı bilgin el-Kazvini aynı tasviri Türkistan Türkleri için yaparken Altın Orda İmparatorluğu’na seyahat eden Plano Carpini ve Rubruck’lu William, bu coğrafyada yaşayan Türk-Tatar topluluklarının beslenme geleneklerini aktararak onların at eti ve kısrak sütü tükettiklerinden bahsetmiştir (Özcan, 2016: 98). Bu bulgular, İskit kültürünün tarihsel sürekliliği olduğunun en önemli göstergelerindedir.

Destanlarda da benzer bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Örneğin Manas Destanı’nda sürekli kısrak sütü-kımız, at eti ve balla beslenen insanlardan bahsedilmektedir.

Manas Destanı’nda;

“Efendim Manas bu gece

Ateşte şişler görmüş

Oğluna layık rüyalar görmüş

Et hazırlatsınlar dedi

Kımız da bol olsun dedi”

Ya da:

“Büyük bir koyun pişirin

Misafire ikram edin

Bal ile genç kısrak kımızı

Güzelce karıştırılsın”

Ya da;

“Kısrakları sağ dersen,

Koyunları sağ dersen,

Eve mihman (konuk) geldiği vakit

Kalk da kımız koy dersen

Nasıl memnun olurum ben?” (Özcan, 2016: 99-100)

Dede Korkut destanında da Oğuz oğullarının baş besini olarak koyun, at eti ve kımız baş köşededir:

“Aç görsem doyurdum çıplak görsem donattım

Tepe gibi et yığdım göl gibi kımız sağdırdım

Dilek ile bir oğul zorla buldum...”

“Konuk gelince ben sana kalk da kımız ver diyecek olursam,

Bağlı kısrağı sağ diyecek olursam,

Koyunları sağ diyecek olursam, kalk da kımız koy diyecek olursam...” (Duran, 2021: 161)

Orkun’a göre de “*Türklerin asırlardan beri içtikleri milli içkisi kımızdır*” (Orkun, 2011: 29). Eski Yunan, Çin, Roma, İran ve Arap kaynakların satırlarına da yansıyan bu kültür, İskit kültürüdür ve günümüze kadar aktarılarak gelmiştir. Aynı zamanda kültürel öğelerin yakından uzağa yöntemi ile takip edilmesiyle de Türk kültürünün İskitlere kadar bir bütünlük arz ettiğinin önemli bir kanıtıdır.

2.6. İskit Araba Evleri, Keçe, Halı ve Kıyafetleri

Yazılı kaynaklara göre İskitlerin pantolon giydiğinden ilk bahseden Herodot’tur. Herodot tarihi VII. bölümde aktarılan bilgilere göre İskitler, başlarına koni şeklinde düz duran katı takkeler, şapkalar; ayaklarına bol poturlar; pantolonlar giyiyordu. Bir diğer eski Yunan yazarı Hipokrat da İskit erkeklerinin pantolon giydiğinden söz etmektedir. Hipokrat, pantolonla uzun süre at üzerinde bulduklarından dolayı eklemlerinde şişme gibi bazı sağlık sorunlarının oluştuğundan bahsetmiştir (Özcan, 2016: 84).

Kazakistan'da Alma-Ata yakınlarındaki Esik kurganından çıkan “*Altın Elbiseli İnsanların*” kıyafetlerinden onların sivri ve yüksek başlık giyen İskitlerden olduğu anlaşılmıştır. Perslerin onlara “Saka Tigrakhauda” dedikleri bilinmektedir. Altın Elbiseli İnsanların elbiselerinin altından işlenmiş ince bir zırh olarak hazırlandığı; onların çizme, ceket ve pantolon giydiği görülmüştür. Ceket adeta bir gocuk şeklinde olup bellerindeki kemer de bu gocuğu içine alıp sarmaktadır. Bu karakteristik giyim tarzı kadın erkek bütün İskit toplumlarında, ömrünün büyük bir kısmını at sırtında geçiren savaşçıların, kolay ata binip rahat ok atabilmeleri için geliştirilmiştir (Durmuş, 2007: 137).

Ukrayna, Kırım yakınlarındaki Kul Oba kurganından çıkan arkeolojik eserlere göre İskitlerde, kadın erkek herkes elbiselerine altından süs eşyası ilıştirmektedir. Sivri başlıklarının üzerlerinde ve arka taraflarında çeşitli hayvan ve insan figürleri işlenmiş plakalar ilıştirilmiştir. Erkeklerin bir, kadınların birkaç çift küpe kullandıkları görülmektedir. İskitlerde yüzükler de önemli bir aksesuardır. Yüzüklerin altın, gümüş, bakır, demir, cam hatta taştan yapılanları vardır. İskitler günümüzdeki nazar boncuğuna benzer objeler de kullanmıştır. Kolye ve bilezikler de kullanmış; bu eşyaların üzerine hayvan dişi, çakmak taşı ve küçük altınlar takmışlardır. Değerli madenleri alamayan İskitler ise boncuk yapmak için el yapımı kil, taş, ithal cam ve istiridye kabuklarını kullanmıştır. İskit kadınları süslü elbiseleriyle kendilerini görmek için ayna da kullanmıştır. Bu aynalar genellikle kutu içerisinde saklanan yuvarlak aynalar ile saplı ve sapsız aynalardır. Aynaların sapları kemik, tunç ve altından yapılmıştır. Bazılarının sapları da İskit hayvan figürleriyle süslenmiştir (Durmuş, 2007: 137-138).

Karadenizin kuzeyindeki derin Krasnokutsk ve Chertomlyk kurganlarından at arabalarına ait çeşitli objeler ortaya çıkartılmıştır. Bu objeler tekerlek parçaları, dingil, çivi, civata, perçin ve araba yapımında kullanılan çeşitli metal şeritlerdir. Bu kurganlarda Hippokrates tarafından tasvir edilen üzerinde tekerlekleriyle ikamet ettikleri düşünölen büyük evler de bulunmuştur. At ve arabaların donanımları genellikle altın ve tunçtan düzülmüştür (Durmuş, 2007: 140).

Halı, eski çağlardan itibaren hem duvar örtüsü hem yer sergisi olarak kullanılmıştır. Kağanların, hakanların, hükümdarların başa geçme gibi resmi törenlerinde de halılar tören malzemesi olup bir çeşit taht sembolü olarak kullanılmıştır. Yazılı kaynaklara göre Çin'in

Türk soylu Chou devrinde halılar taht sayılmış ve Çin hükümdarı daima halı üzerinde oturmuştur. Bu gelenek sonraki Tabgaç hanedanlığında ve Göktürklerde de devam etmiş, hükümdar veya kağan seçilince halı üzerine oturtulup havaya kaldırılmıştır. Türk halı sanatında “*Düğümlü halı sanatı*” hakkında ilk önemli buluntu, Rus Arkeolog Ç.I. Rudenko’nun 1947-1949 yılları arasında yaptığı kazılardan elde ettiği bulgulara göre, Altay dağları eteklerinde 5. Pazırık Kurganı’ndan çıkartılan Pazırık Halısı diye bilinen halıdır. Düğümlü halı sanatının İran’da ve Grek kültüründe olmaması Türk kültür tarihi açısından bu halıyı çok değerli kılmaktadır. Halı, içine su dolup buzullaşması sonucunda bugüne kadar özelliğini koruyarak gelmiştir. Şu anda Leningrad Ermitaj Müzesi’nde cam çerçeveli olarak sergilenmektedir. Pazırık Halısı’nın yaşı konusunda yapılan araştırmalara göre halı, MÖ V. veya IV. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu kurganda bulunan at koşum takımlarında, ağaç üzerindeki kelimeleri Türkolog Osman Nedim Tuna’nın okuduğu bilinmekte ve bu yazının Göktürk yazısının ilk hali olduğunu söylenmektedir. Pazırık Halısı dünyanın en erken tarihli düğümlü halısı olma özelliği ile emsalsizdir. Yün malzemeyle ve İskit kurganlarında çok görülen grifon tipi mitolojik varlıkların yanında çeşitli hayvan figürlerinin işlendiği bu halı, yirmi dört eşit kareye bölünerek Türk düğüm tekniği diye bilinen bir teknikle (Gördes Düğümü) dokunmuş (1 dm²’sinde (10x10 cm) 3600 düğümü vardır) ve bitkilerden elde edilen boyalarla renklendirilmiştir (Akt. Deniz, Bekir. 2002: 210).

Herodot, İskitlerin eşleri ve çocuklarıyla tekerlekli evlerde yaşayıp bir yerden bir yere göç ederken ailelerini araba-ev ile taşıdıklarını aktarmaktadır. Yağmurdan ve şiddetli soğuktan koruyan içi keçe kaplı, günümüzdeki karavana benzer bu yapının dünyadaki ilk mucidinin İskitler olduğunu söylemek mümkündür. Herodot, İskitlerin bunları ev yerine kullandıklarından bahsetmektedir. Gerçekten de İskitlerdeki bu atlı araba kültürü Ön Asya’daki ilk uygulamadır. Zira kaynaklarda daha eski bir dönemde bu sistemin olduğu görülmemektedir. İskit araba-evlerinin en küçüğü dört tekerlekli ve büyüğü ise altı tekerleklidir. Bu araba-evlerin içleri keçeyle kaplı olup bazıları iki bazıları da üç odalıdır. Bazıları iki, bazıları üç çift olan boynuzsuz öküzlerle çekilmiştir. Herodot, öküzlerin boynuzlarının çıkmamasını da kışın şiddetli soğuşuna bağlamıştır (Herodot, 2019: 205).

Don Nehri'nden Ural Dağları'na kadar uzanan Sintaşta-Petrova kültürü üzerinde, 1994'te yapılan mezar kazılarında, MÖ. II binli yıllara tarihlenen araba kullanımına dair buluntular İskitlerin, araba kullanımında Ön Asya topluluklarından daha eski olduğu ortaya koymuştur (Özcan, 2016: 89).

İskitler hayvanlarına ot bulabildikleri sürece aynı yerde yaşardı, aksi durumda ve tehlike durumunda araba evlerle kadınlar ve çocuklar yola çıkarılır, kendileri de atlarıyla onlara eşlik ederdi. Ailesinin ardından sığır, koyun ve at sürüleri yürütülürdü (Durmuş, 2007: 180).

İskitlerin araba-evli yaşam geleneği tarih boyunca diğer Türk boyları tarafından da devam ettirilmiştir. Bir Ermeni tarihçinin kroniğinden Tuğrul Bey'in, 1054'te Malazgirt önlerine geldiğinde, ordusunda arabalı evlerin bulunduğu bahsedilmiştir. Tarihçi bu tarihi olayı şöyle tasvir etmiştir: *“Sultan kalabalık askerleri, filleri, arabaları, atları, kadınları çocukları ve pek çok hazırlığıyla ilerlemiş Apahunik bölgesindeki Manazkert'e (Malazgirt) adı verilen şehir yakınlarına geldi”* (Özcan, 2016: 90).

Bir başka kayıt iki asır sonra (1253-1255) Fransız Kralı IX. Luis'in Altın Orda Hanı Mengü'ye gönderdiği Rebruck'lu Elçi Keşiş William, seyahati süresince gözlemlediği Tatarların ve diğer Türk topluluklarının kullandığı araba evlerinden ayrıntılı bilgiler vermiştir. Ona göre bu evler yuvarlak formda olup birbiri içerisine geçmiş çubukların tepede birleştirilmesiyle oluşturulmaktadır. Üzerleri çoğunlukla keçeyle kaplıdır. Keçenin üzerinde genellikle hayvan figürleri, ağaç ve kuş figürleri bulunmaktadır. Bu evlerin genişliği dokuz metreye kadar çıkabilmektedir. Tepede bırakılan havalandırma boşluğunun etrafı hoş halı desenleriyle işlenmektedir (Özcan, 2016: 90).

Bir başka bilgi Aşık Paşazade (yk. 1400-1484) tarafından aktarılmıştır. Tarihçiye göre Rum iline ilk gelen Osman Gazi'nin dedesi Süleyman Şah, elli bin Türkmen ve Tatarla birlikte göçer evler kullanmıştır (Özcan, 2016: 91). İbn Battuta'nın (d.1304) Karadeniz'in kuzeyindeki kadim İskit yurdu Kırım'da arabalı evleri gözlemlediğine dair yorumları mevcuttur. Faslı seyyah, arabalı evlerin dört büyük tekerleği olduğunu; çoğunun iki atla çekilirken arabadaki ağırlığa bağlı olarak bu arabaların öküzlerle ve develerle çekilenlerinde de olduğunu söylemektedir. Arabalarda dinlenildiği gibi seyahat esnasında

yemek yemenin, kitap okumanın, yatmanın ve uyumanın mümkün olduğu da eklenmiştir (Özcan, 2016: 91).

2.7. İskitlerde Töre/Hukuk

MÖ. VIII. yüzyılda izleri belirgin bir şekilde görülüp yaygınlaşmaya başlayan göçebeliliğin ilk zamanlarında, mera ve otlakların paylaşımından doğan sorunların çözülmesi amacıyla belli bir töre (hukuk) geliştirilmiştir. Sert bozkır ikliminde otlak ve sulak alanların kısıtlı olmasından dolayı, burada yaşayan insanların hayatı zorlaşmaktaydı. Bu yüzden hayvancılığın daha kolay yapılabileceği yaylalara doğru zoraki bir göçebelilik kültürü oluşturulmuştur. Bu göçler esnasında yaşanan çeşitli zorlukları çözmek ve çatışmaları azaltmak için komşu ve düşman aşiretlerden evlilikler ve akrabalıklar yoluyla aile birliği kurulmuş, bu birlikle beraber de boylar konfederasyonu vücut bulmaya başlamış, ilk töre uygulamaları hayata geçirilmiştir (Erdoğan, 2018: 34-35). Türkleri çağlar boyu ayakta tutan kültürlerinin başında hiç şüphe yoktur ki töresi gelir. Töreye, Asya kandaşlığının kendi hayat tarzı içinde yazılı olmayan kanunlarının sözlü olarak kurumsallaşması denilmiştir. Bu öylesine güçlü bir olgudur ki göçebe kültürünün devam ettiği tüm çağlarda töre, devletin üzerinde görülmüştür. Töre, kuralları değişmez maddeler değildir zira kurultaylarda gerekli hallerde değişiklik yapılmıştır.

Ayrıca, Töre sadece bozkır için değil yerleşikler için de geçerli bir hukuktur. Örneğin *“MÖ. 2351-2342 yılları arasına tarihlenen ve terminolojide en eski yazılı hukuk kuralları olarak bilinen Sümerlerin Lagas Kralı Urukagina'nın yaptığı törevari kanuni düzenlemeler zamanla geliştirilerek daha sonraki dönemde Hammurabi kodeksi içine alınmış, dünyanın ilk yazılı anayasası haline getirilmiştir (MÖ. 1760). Hiç şüphe yok ki Ön Asya töresininin, hukukunun gelişim süreci, göçler ve çeşitli etkileşimlerle beraber, Roma hukukunun meydana gelmesinde de etkili olmuştur”* (Erdoğan, 2018; 42-43).

Eski Türklerde en küçük çekirdek ailelerin bir araya gelmeleriyle boylar-kabileler oluşmuştur. Bu kabilelere boylar birliğine *“bodun/budun”* denilmiştir. Budunların birleşmesiyle gerçekleşen devlete *“İl”*, bu illerin başındaki kişiye de *“Han”* adı verilmiştir. Hanların bir araya gelmesiyle de *“Hanlık”* veya *“Kağanlık”* (il/devlet) oluşturulmuştur. Devletin başında Hakan veya Kağan bulunurdu. Devleti yöneten, ordulara komuta eden

kişi Kağanlar, Han veya Hakanlardır. Bu kişiler devlet işleri için toplanan kurultaylara da başkanlık etmiştir. İskitlerden sonraki dönem dikilen Orhun Yazıtları'ndan aktarılanlara göre Türk kağanlarına (hanlarına/hakanlarına) yönetme yetkisinin göksel tanrılar tarafından verildiğine inanılmıştır. Orhun Yazıtları'ndaki '*Bilge Kağan Yazıtı*'nda "*Tanrı bağısladığı için kut aldım, kağan oldum*" denilmesi bu sebeptendir.

Herodot, İskitlere dair bir başka Töre örneğini şu şekilde aktarmaktadır; yılda bir defa her vali kendi bölgesinde düşmanı yenmiş olan askerlere özel "*Krateros Şarabı*" şölenu tertip ederdi. Bu şaraba biraz su biraz da diğer şaraplardan katıp karıştırılır, meydana çıkan şaraba da "*onur şarabı*" denirdi. Özel şarap gününde, bu onur şarabından savaşta düşman askeri öldürme başarı gösteremeyenler içemezdi. İçenler hor görülür, aşağılanır, kenara atılır ve onlara büyük hakaret edilirdi. Lakin birkaç düşman öldürmüş asker, iki kupayla gelip üst üste içme hakkına sahipti. Bu töre de kabul görmüş, İskit toplumun geneli töreyi benimsemiştir (Herodot, 2019: 320-321).

2.8. İskitlerde Kadının Konumu

İskit kadınlarının toplumsal hayatın her alanında yer aldığı Yunan Atalanta örneğinde görülmektedir. Atalanta'nın durumu şu şekilde aktarılmaktadır: Yunan bir baba, eşinden erkek çocuk doğurmasını beklerken eşinin kız çocuk doğurması üzerine babası bu kızını bir dağa bırakmıştır. Dağda yetişip büyüyen, avcılık ve savaşçılıkta ustalaşan Atalanta isimli bu kız, MÖ. VI. yüzyıldan Roma dönemine kadar Yunan sanatçıların yaptığı fresk ve vazolarında daima İskit kadını formunda tasvir edilmiştir. Yunan mitolojisinde Atalanta karakteri erkeklerle güreş yapan, elinde yayı, oku, mızrağı, yanında av köpeği, üstünde zigzag çizgili tuniği, belinde kemeri, İskitlere özgü sivri şapkası ve İskitlere özgü botlarıyla tam bir İskit savaşçı kadını olarak tasvir edilmiştir. Bu durumu Stanford Üniversitesinden Adrienne Mayor, Amazonlar adlı eserinde, şöyle açıklamaktadır: "*hiçbir şey eski Yunanlıları, kadının İskit kültürü içindeki eşit ve özgür konumu kadar huzursuz etmemiştir*" Mayor'a göre eski Yunan kültürü erkek egemen bir kültürdür. Kadın eve kapanıp çocuk bakmaktan başka işe yaramayan bir varlık konumundadır. Ancak Atalanta İskit kadınları gibi özgür, sporcu, avcı, güreşçi, savaşçı olup Yunan kadınlarıyla uyuşmamaktadır. İşte Yunanlılar bu sebepten dolayı Atalanta kadın figürünü fresk ve

vazolarında Yunan kadınlarına kötü örnek olmasın diye İskit kadını formunda tasvir etmişlerdir (Akt. Özcan, 2016: 105).

Hipokrat, Azak Denizi çevresinde bulunan İskit kadınlarının evlenene kadar ata bindiğini, ok attığını, mızrak savurduğunu ve düşmanlarıyla savaştığını söylemiştir. İskit kadınlarının töre gereği bir kurban kesilmediği sürece eşi olan erkekle aynı evde oturmadığını, evlendikdikten sonra da ata binmeyi bıraktığını eklemiştir (Durmuş, 2007: 179).

Herodot, İskit erkeklerinden daha fazla İskit kadınlarını övmüştür. Amazon kadınlarının İskit erkekleriyle birleşip evlenerek kurdukları Sarmat Krallığı'nın, erkeklerin kağanlığından daha meşhur olduğunu söylemiştir (Herodot, 2019: 339-340). Oresius, Kızılırmak havalisinden, Terme civarından (Samsun) Karadeniz'in kuzeyine geçen Amazon kadınlarının, İskit kadınları olduğu görüşünü ortaya koyarak İskender dönemine kadar Asya ve Avrupa'da hakim olmuş, Efes ve Sinop gibi şehirleri kurmuş ve Atina'ya kadar giderek Yunanlarla savaşmış atlı kadınlardan oluşan bu topluluğa İskit topluluğu demiştir (Akt. Özcan, 2016: 105-106).

Döneme dair, bilinen bir başka kadın figürü de Pers kaynaklarında adı çokça geçen sivri başlık giyen (*Sakatigrakhauda*), İskitlerinden olan, Sarmatların en bilinen hükümdarı Tomris hatundur. Tomris'in tarihteki ilk kadın hükümdar olması ve zaferleri hakkında Herodot şu bilgileri aktarmaktadır; Pers Kralı Kiros'un Kraliçe Tomris'e evlenme teklifi etmesi fakat Tomris'in bunun bir hile olduğunu düşünüp teklifi reddetmesi üzerine Kiros, Tomris'in oğlunu bir hile ile öldürtmüştür. Bunun üzerine üzülen ve intikam andı içen Tomris, Kiros ile büyük bir savaşa tutuşmuştur. "*Pers ordusunun büyük bir kısmı olduğu yerde erimiş*", Kyros'un 29 yıl süren saltanatı sona ermiştir. Savaşı Tomris kazanmış, Kiros kaybetmiştir. Tomris ölümler arasında Kiros'u bulmuş, kafasını kestirip kan dolu fiçiyeye atarak andını yerine getirmiştir. Böylece atası Alp Er Tunga'nın ve oğlunun intikamını almıştır. (Herodot, 2019: 114).

Herodot'a göre bir İskit kolu olan Massagetler, Güney Rusya İskitleri gibi giyinir, yaya veya atla savaşır, daha çok "*Sagaris*" dedikleri baltayı kullanırdı. "*Silahlarını yalnız bakır ve altınla yapar; kargı, mızrak uçları ve baltalar hep bakırla kaplanır; savaş başlığı, kılıç kayışı gibi parçalar da altınla kaplanırdı.*" Özgür ve savaşçı Massaget kadınları yalnızca

tek erkekle evlenir; kısırak sütü içer; en büyük tanrı olarak Güneş'e inanır; en hızlı hayvan olan atı Güneş için kurban ederlerdi (Herodot, 2019: 114-115).

Eski Türklerde başta Tomris ve Buhara Melikesi Kabac Hatun olmak üzere pek çok kadın hükümdar vardır.

Kirman Kutluk Devleti'nde:

1-Türkân (Terken) Hatun,

2-Padişah Hatun (Doğumu 1256),

İran'daki Salgurlu Devleti'nde (1147)

1-Bibi Türkân, Salgar Türkmenlerinin Başkanıdır. (1261)

2-Ebeş Hatun (1263)

İran Hurşidoğulları Devleti'nde (1195)

1-Devlet Hatun (1316)

İran'da İlhanlı Devleti'nde: Satı Bey Hatun (1338)

Celayirli/İlkâniyan Devleti'nde: Döndü Hatun (1415)

“Hanbike” sıfatlı Tatar Hanlığı'nı yöneten: Süyüm Bike Hatun (1554)

Kasım Hanlığı'nda: Sultan Fatma Bike (Begüm) 1679 (Halilova, 2015: 28-33)

en çok bilinenleridir.

Türklerde kadının konumu bu manada diğer hiçbir millette görülmemektedir. 93 harbinde Erzurum, Aziziye Tabyası'nın savunmasında Rus işgaline karşı direnişin simgesi haline gelen Nene Hatun ve İstiklal Harbi'ndeki Kara Fatma bu geleneğin son temsilcileri sayılabilir.

İskitlerden günümüze kadar gelen eski Türk inancındaki en önemli dini ritüel, dans ve şiirdir. Bu sebeple Kamların iyi birer şair, ozan, dansçı ve taklitçi olması gerekmektedir. Kamların, üzerindeki özel elbiseleri ve çaldıkları davul sonucu kendilerini transa sokmalarından dolayı Tanrı ve ruhlarla iletişim sağladıklarına, kozmik alemde yolculuk yaptıklarına inanılmıştır. Kamların bu trans esnasında yaptıkları her şey doğaçlamadır. Kamların sosyal statü açısından diğer insanlardan bir farkları yoktur. Kadınlar için “kadın kam” ifadesi mevcut değildir. Saadetin Gömeç'e göre Kamların diğer insanlardan üstün tek yanları, trans halinde kozmik alemdeki ruhlarla kurdukları temastır. Trans hali

geçtikten sonra ise diğer insanlardan bir farkları yoktur. Eski Türklerde kadınların da erkekler gibi kam olabilmeleri, Türklerde çağlar boyu devam ettirilen kadın erkek eşitliğini gözler önüne sermektedir (Akt. Demir, Tombuloğlu, Polatel, 2020: 107).

Eski Türklerde kadının eşitlikçi ve hatta kutsal tarafı Umay Ana figüründen kaynaklanmış olmalıdır. Servet Somuncuoğlu, başta Ahmet Taşağıl olmak üzere sekiz bilim insanıyla birlikte Kırgızistan'ın Saymalıtaş Vadisi'ndeki, MÖ II. binli yıllara tarihlenen kaya resimlerinde yaptıkları incelemeler sonucunda meydana getirdiği "Gökyüzü Atları" adlı eserinde, Eski Türklerin toplumsal öncelik sıralamasını "Hakan-Şaman-Çoban ve Avcı" olarak vermiştir. Daha sonraları bu sıralamaya Savaşçılar da katılmıştır fakat sıralamanın en üst sırasında daima kadının geldiğini belirtmiştir. Somuncuoğlu, inceledikleri petrogliflerde (kaya resimleri) ilk kutsal şamanın "gökyüzü atlarıyla" gökyüzünden kadın kılığında indiğini gözlemlediği için Türklerde kadının kutsal olduğunu söylemiştir (Somuncuoğlu, 2011: 41-43).

2.9. İskitlerde Kan Kardeşliği Kültürü

MÖ. 585 yılında yapılan ve Medler ile Lidyalılar arasındaki savaşı sona erdiren, tarihe adı "Güneş Tutulması" veya "Kızılırmak Anlaşması" olarak geçen anlaşmada, ateşkes için Key Hüsrev'in ant içmesi istenmiştir. Herodot'un I. ve IV. kitapta anlattığı bu yemin, İskitler ve diğer Türkler arasındaki meşhur 'Kan Kardeşliği Andı'dır. Herodot'a göre İskitler, toprak bir kupanın içine şarap doldurur, kanlarından bir miktar bu kupaya damlatır sonra bunu içerek yemin ederdi (Herodot, 2019: 319-322).

Herodot savaşı ve antlaşmayı şöyle anlatır:

"Yunanlar, Kapadokyalılara Suriyeli derdi. Bu Suriyeliler Pers egemenliği altına girmeden evvel Medlere bağlıydılar. Medlerin topraklarıyla Lidyalıların arasındaki sınır Halys Irmağı'ydı (Kızılırmak). Kızılırmak yakınlarında yapılan savaşın sebebi ise küçük bir İskit grubunun ayaklanıp Medya'dan Lidyalılara kaçması ve onların geri istenmesi neticesinde çıkan bir anlaşmazlıktır. Bu anlaşmazlık sonucunda tam beş yıl süren bir savaş yaşanmıştır. Savaşı sona erdiren olay ise bir güneş tutulmasıdır. Medler gün ortasında gece oluştuğunu görüp bunu uğursuzluk sayarak çarpışmayı kesmiş ve barış

anlaşması için Kilikyalı Syennesis ile Babilli Labynetos'u kendilerine aracı seçmişti. Bu aracılar da önce bir evlilik planladı. Bu evlilik anlaşmasıyla karşılıklı olarak krallar ve kağanlar, oğullarına kız alıp kız vererek savaşı böylece bir antlaşmayla bitirmiştir. Barış yapılırken iki hükümdar silahlarını karşılıklı olarak çattıktan sonra anlaşma sözlerini karşılıklı olarak tekrarlayarak bileklerinden kesip çıkardıkları kanı karşılıklı olarak yalamış sonra da kanlarıyla antlaşma metnini mühürlemiştir.” (Herodot, 2019: 41-43). İskitlerde bu yemin, dostlukların en onurlu davranışı sayılmıştır (Çeşmeli, 2016: 33). Key Hüsrev'in II. Alyattes ile bu şekilde antlaşma yapması, kendisinin ve dolayısıyla Medlerin de Türk soylu olduğuna delil sayılmaktadır. Esasen tüm Turanlılarda kan kardeşliği andı vardır. Herodot, kan kardeşliği andının İskitlerin arasında sürekli yapıldığı anlatmaktadır. I. Taylor, J. Oppert, F. Lenormant, N. L. Westergaard, C. Rawlinson, Félix de Saulcy ve E. Norris gibi Avrupalı bilginler de İskitleri Med, Medleri İskit saymıştır. “Avrupalı bu bilginler Medleri etnik köken, dil ve din olarak Türk soylu bir millet olduğunu ortaya koymuşlardır. Böylece onlar Medlerin Türklüğünü savunmuş olan Milat'tan önceki bilginlerin ve kaynakların tezlerini tarihi kanıtlarla yenilemişlerdir” (Bayrakdar, 2013: 186-87).

Bazı toplumlarda kan karıştırma ve içme geleneği görülmesine rağmen İskitlerde bu uygulama, hukuki bir anlaşma ve kan bağı oluşturma amacına yönelik bir tür bağlılık yeminedir. Bu geleneğin varlığı arkeolojik buluntularla kanıtlanmıştır. Kul Oba ve Solacha kurganından çıkan arkeolojik buluntularda başka hiçbir toplumda görülmeyen, altından yapılmış süslü dini karakterli, sağ elinde bir kan çanağı, sol eliyle de içindeki oku çıkartmak için oktanlığa uzanan bir İskit savaşçısı gözlemlenmiştir. Bir başka malzemede birbirine sarılmış iki İskitli, tek bir kaptan kan içkisi içmektedir. Solacha kurganından çıkan bir metal parçada bu durum, altın bir plaka üzerinde tasvir edilmiştir. Yazılı belgelerde pek üzerinde durulmasa da savaşçıların aynı kaptan veya bir içme boynuzundan içerken diğer askerlerin onlara şahitlik ettikleri resimlerle tasvir edilmiştir. Bu ritüelin onları öbür dünyada birbirine bağladıklarına inanılmıştır. Yemin ve kan kardeşliği törenlerinin daha sonraki dönemde Hunlar, Macarlar ve Kumanlar arasında yaygın olduğu da bilinmektedir. Hun hükümdarlarından Huhanye, MÖ I. yüzyılın ortalarında Çin elçileriyle yaptığı anlaşma sonrası şaraba kan karıştırıp içmiştir (Akt.

Durmuş, 2007: 113-115). Bu uygulama değişerek de olsa ilginç bir şekilde günümüzde Anadolu'da yer yer yaşatılmaktadır.

2.10. İskitlerde Kurgan/Mezar ve Ölü Gömme Kültürü

Kurgan kelimesi Türkçe ile bağlantılı olup "*korugan*"dan gelmektedir. Ölüyü koruyucu ve muhafaza edici özelliğinden dolayı bu ad verilmiş olmalıdır. Bu kutsal istirahat yeri asırlarca bir töre olarak devam etmiş, özellikle İskit kurganlarıyla Hun kurganlarının birbirine benzemesi dikkat çekmiştir. İlginç olan bir başka durum da Selçuklu kümbetleriyle bu kurganların mimari olarak aynı geleneği devam ettirmesidir (Durmuş, 2007: 73).

Gordion tümülüsleriyle Altay kurganları da birbirine benzemektedir. 1950-1969 yılları arasında yapılan arkeolojik kazılar sonucu 21 tümülüs incelenip benzerlikleri Amerikalılar tarafından rapor edilmiştir. MÖ. 455 ile 406 yıllarında yapıldığı tahmin edilen beş büyük Pazırık kurganıyla MÖ. 750-600'e tarihlenen Gordion tümülüslerinin paralellikleri ortaya konulmuştur. Buna göre Gordion tümülüsleriyle Altaylardaki büyük kurganların (MÖ. 585-500) paralel bir geleneğe sahip oldukları ortaya çıkartılmıştır. Aynı şekilde 5 büyük Pazırık kurganında görülen mimari detaylar, MÖ. 585 ile MÖ. 570 yıllarında yapılan Bashadar ve Tuekta'daki büyük tümülüslerde de bulunmaktadır. Hepsinde mezar odalarının mimari özellikleri, gömme biçimi, mezarlardaki atların gömülme biçimleri, kilden çanak çömlekler, mezarlarda bulunan bronz at nalları, yular ve gemler, hayvan motifleri, ahşap nesnelere hayvan üslubunda yapılmıştı. Örneğin Gordion ve Altay'da geyik, aslan, griffin ve geometrik figür motifleri bulunmuştur. Altay'da bulunan, M.Ö. VI-IV. yüzyıl olarak tarihlenen küçük tahta tabletlerin de Altay'daki daha erken dönemlere ait tümülüslerde bir örneği daha yoktur. Ancak bu tabletlere de Gordion tümülüslerinde rastlanmıştır. MÖ. VI. yüzyıla ait olan Behisun taş kabartmalarıyla MÖ. V. yüzyıla ait Persopolis kabartmalarında resmedilen İskitlere ait sivri başlıklar Gordion'da da bulunmuştur. Bu paralellikler Altay ile Gordion halkı arasında derin bağlantılar olduğunu göstermektedir. (Marsadolov, Leonid, 2002: 895-902).

İskitlerde ölümler mezara giydirilerek konulmuştur. Giydirilen kıyafetler kürk, deri ve keçeden kaftanlı, sivri başlıklı ve pantolundu. Tabutlar sedir ağacından ve üzerleri koruyucu olduklarına inanılan hayvan figürleriyle kaplanmıştır (Çeşmeli, 2016: 38-39). Öteki dünyaya yapacakları yolculuk sonrası aynı mezardan dirilişe inanıldığı için mezarlara değerli eşyalar, eşler, cariyeler, atlar, yiyecek, içecek ve korunmak için kılıç da konulmuştur.

Herodot'a göre İskitlerde kağanları mumyalama kültürü vardır. Kağanları öldüğü zaman eni boyu bir dörtgen derin mezar kazarlar, hazır olduğunda da ölüyü getirirlerdi. Ölünün önceden karnı yarıp iç organları boşaltılırdı; maydonoz tohumu, anason, dövülmüş saparma ve kokulu bitkilerden yapılan bir karışımla birlikte ölünün gövdesini mumla kaplanırdı. Sunaklarda kurbanlar sunulduktan sonra ölünün *“kullandığı eşyalardan birer tane altın kupa konur (gümüş ve bakır kullanmazlar) daha sonra da ölünün üstüne herkes kürekle toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarış ederlerdi”* (Herodot, 2019: 323).

İskitlerdeki mumyalama geleneği Müslüman Türkiye Selçuklularına kadar gelmiştir. II. Kılıç Arslan, I. Keyhüsrev, II. Süleyman Şah, III. Kılıç Arslan ve pek çok Türkiye Selçuklu sultanı mumyalanmıştır (Durmuş, 2007: 72). Başka hiçbir toplumda görülmeyen İskitlere özgü mezardaki ölünün üzerine toprak atıp yükselti yapma geleneği de günümüzde devam etmektedir.

İskitler, ölüye ait değerli eşyaları ölüyle birlikte kurgana koymuştur. Mezarların soyulmaması ve korunması için de mezarların korunaklı yerde olması ve bozulmaması gerekmektedir. Herodot'a göre İskit kurganlarına yapılan saldırı, savaş sebebidir.

İskitler atalarının mezarlarına çok değer vermişlerdir. Mezarlarına yani kurganlarına saldırı en büyük savaş sebebidir.

Bu durumu Herodot şöyle açıklamaktadır:

Darius, İskitya seferi için İstanbul Boğazı'na gemilerini birbirine bağlayıp köprü kurarak ordusunu Trakya'ya geçirip İskitler üzerine saldırır ama büyük şok yaşar çünkü karşısında bir ordu yoktur. Zira İskitler, atlılarıyla bir görünüp bir kaybolarak Pers ordusunu çöllere çekip susuz bırakarak bir yıpratma taktiği benimsemiştir. Bunun üzerine morali bozulan

Darius, İskitleri yakalayamayacağını anlayıp İskit kağanına bir mektup yazarak şöyle demiştir; “*Ey garip adam yapabileceğin iki şey varken neden sürekli kaçyorsun? Eğer kendini bana karşı koyabilecek kadar güçlü sanıyorsan çık karşıma, savaşa gir, yok o kadar güçlü değilsen o zaman efendin olarak bana haraç olarak toprak, ekmek ve su getir, huzuruma çık!*” (Herodot, 2019: 346).

Bunun üzerine İskit kağanı İdanthysos Darius’a şu cevabı göndermiştir;

“*İranlı işte benim kanaatim: Beni hiç kimse ne korkutabilir, ne de önünden kaçmaya zorlayabilir, senden kaçtığım yok: Şimdiye kadar yaptığım şey, barış zamanlarında yaptığım şeyin aynısıdır. Neden savaşa girmiyorum onuda sana açıklayayayım: Bizim ne kentimiz var ne de dikili bir ağacımız ki, elden gitmesin ya da yakılıp yıkılmasın diye korkup hemen savaşa girelim; ama siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var, onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz mezarlarımız için dövüşüyor muyuz, dövüşmüyor muyuz. Ama daha önce, canımız istemediği sürece sizinle savaşmayacağız. Efendilik konusuna sıra gelirse, bizim efendimiz Zeus ve kraliçemiz Hestia’dır. Haraç olarak istediğin ekmek, su yerine sana layık olduklarını göndereceğim*” (Herodot, 2019: 346-347) demiş ve bir fare, bir kuş, bir kurbağa ve beş tane ok göndermiştir.

Darius bunun anlamını kahinine sormuş ve şu cevabı almıştır:

İranlılar eğer kuş olup uçmazsanız, fare olup yerin altına inmezseniz kurbağa olup bataklığa atlamazsanız, yurdunuza dönemeyeceksiniz; oklarla vurulup öldürüleceksiniz, cevabını almıştır. Bu açıklamanın üzerine birkaç defa tuzağa yakalandıktan sonra kıtlığa düştüğünü anlayan Darius, orduyu geri çekme kararı alıp uygulamış ve hatta son anda dağılmak üzere olan İstanbul Boğazı’ndaki köprüye yetişerek ordusunu kurtarmıştır (Herodot, 2019: 346-349).

Açıkça görülmektedir ki İskitler için savaşmaya degecek en önemli şey, kutlu saydıkları atalarının mezarlarına saldırılmasıdır.

İskit kurganlarından en büyükleri, Certomlyk (on dokuz metre derinlikli) ve Aleksantropol (yirmi bir metre derinlikli) kurganlarıdır. Kare ve dikdörtgen şeklinde olan bu kurganların kazı yapılarak planları çıkartılmış olup Herodot’un verdiği bilgilerle

uyuştuğu görülmüştür. Ancak bu kurganlar sadece Karadeniz'in kuzeyinde değil, Anadolu'da, Altaylar'da, Orta Asya'da ve Sibiry'a da da bulunmuştur. Tuva'da Arzhan, Kazakistan'da Esik Kurganı büyük kurganlar arasında yer almaktadır. Ayrıca Hakasya'nın Abakan bölgesinde de (Çar Vadisi'nde) büyük kurganlar ortaya çıkartılmıştır. Pazırık Vadisi'ndeki kurganların beş tanesi büyük kurgandır; en büyük olanı Tuva, Azrhan kurganıdır. Bu kurgan, asıl gömü alanından çıkan insanlar ve atlar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Atların aygır olması da Türk adetlerine uygundur (Durmuş, 2007:118). Mançurya'dan, Macaristan'a kadar geniş bir sahada bulunan ve incelenen kurganlardan elde edilen buluntular Herodot'un, hükümdarların ve boy beylerinin mezarları hakkında verdiği bilgileri doğrulamıştır.

Çin kaynaklarına göre İskitlerde ölü gömme mevsimi vardı. Buna göre bu kurganların hazırlanması için gerekli olan zaman ve malzeme tedarik edilmekteydi. Kurganların inşasına kadar geçen zamanda ölülerin bozulmaması için mumyalandıklarını söylemek mümkündür. Zira ilkbahar ve yazın ölenlerin defin töreni, ağaçların yapraklarının kurumaya başladığı sonbaharda yapılmaktaydı. Sonbaharda ve kışın ölenlerin defin törenleri ise yaprakların yeşermeye başladığı ilkbahar aylarında yapılmaktaydı (Durmuş, 2007: 119-122). Buna göre derin Kağan kurganları oldukça masraflıdır.

Moğol Hükümdar Cengiz Han'ın defin töreni de İskit ve Hun töreleriyle uyuşmaktadır. Karadeniz İskitlerinde kutsal defin alanı Kerr toprağıdır (Dinyeper), Moğollarda ise Altay'dır. Ölüler nerede ölürlerse ölsünler buraya taşınırlardı. İskit hükümdarlarında görülen adetler, Hunlara ve Göktürlere ve hatta Moğollara da sirayet etmiş olmalıdır. Jordan, Hunların defin töreni hakkında bilgi verirken Atilla'nın ölüm haberi geldiğinde Hunların, adetlerine uygun olarak saçlarını yolduğunu, yüzlerinde derin yaralar açtığını ve çirkin hale geldiğini söylemiştir (Hasanov, 2009: 228). Görüldüğü gibi Hunların defin töreni ile ilgili aktarılan bilgiler, Herodot'un "*Çar İskitler*" için verdiği bilgilerle örtüşmektedir.

Moğol hükümdar Cengiz Han'ın defin töreni sırasında kırk güzel kız öldürülmüştür. Ayrıca Han'ın cesedine nezaret eden gözcüler de öldürülmüştür. Aynı şekilde İskit kağanlarının defin törenlerinde kağanın cariyeleri ve atları öldürülmekteydi. Orhon-Yenisey yazıtlarında, Bilge Kağan'ın ölümü üzerine Çin sefiri Li-sun beş yüz kişiyle

birlikte defin emrasimi için gelmiş; yanlarında altın, gümüş ve koku getirmişlerdir. Defin zamanı bütün adamlar kulaklarını yırtmış, saçlarını kesmiş, en iyi atlarını öldürmüşlerdir (Hasanov, 2009: 228-229).

İskitlerde kurban inancı da vardır. Herodot tarihi dördüncü bölümde, İskitler genellikle at ile koyun kurban ederken en büyük ve en hızlı hayvan olan atı, en çok değer verdikleri Tanrı Ares için kurban ettiklerinden bahsetmiştir; yine domuz kurban etmediklerini ve domuzu hiç beslemediklerini eklemiştir. Herodot'a göre İskitler büyük bir tören alanı düzenleyip her yıl savaş tanrısı Ares'e at ve savaş esirlerinden insan kurban ederlerdi. Bunun için de epeyce büyük bir alana (üç stat büyüklüğündedir) her yıl yüz-yüz elli araba dolusu odun yığını toplar getirirlerdi. Bu odunlardan yığın yapmak için dörtgen şeklinde bir teras yapılır ve üzerine yandan inilip çıkılırdı. Odunlar bu yolla sürekli üzerine eklenirdi. Tören aşamasında büyük odun yığınlarının en tepesine demirden bir kısa kılıç (pala) dikerlerdi. Bu pala Ares'i temsilen dikilir ve kurbanlar da buna hitaben sunulurdu. Bu şekilde kılıç da kutsanırdı. Kurban edilen adamların sağ kolları elleriyle beraber omuz hizasından kesilir; kolları uzağa fırlatılır; bu kutsal törene katılan İskitlerin ortamdan ayrılmasıyla kurban töreni son bulurdu (Herodot, 2019: 319).

Sonuç olarak denilebilir ki bütün kaynaklarda görülen “*Atalar Kültü*” (Ataların ölümünden sonra onların ruhlarıyla irtibatını kesmeme inancı) Türklerin defin törenlerine, kurbanlarına ve mezarlarına da yansımıştır.

2.11. İskit Oğuz Aynılığı

Herodot'un İskitler hakkında aktardıkları, İsfahanlı Reşid ed-Din (Reşideddin) tarafından Oğuzlar hakkında aktarılanlarla bire bir aynıdır. İskitlerin ve Oğuzların mitleri ve etnogenezini (halkların asıl kaynağını) ortaya koyan asıl unsurlarda uyuşmaktadır. Herodot'a göre “*Skolotlar*” yani aristokrat yönetici Türkler, boy birliğinin adını Targitos/Targıtay'ın küçük oğlu Kolaksay'dan almıştır. Herakl'in küçük oğlu İskitten ise İskitler, “*Skuzlar*” adını almıştır.

Reşideddin'in Oğuznamesinde Oğuzlar, ‘*Oğuz Han*’dan boy birliğinin adını almıştır. Herodot'a göre İskitlerde hakimiyet Targıtay'dan sonra en küçük oğul Kolaksay'a

geçmiştir. Reşideddin'in Oğuznamesi'nde Oğuz'un Varisi Gün Han olmuştur (Gün Han; Türk-Altay mitolojisinde Oğuz'un göksel eşinde doğan Güneş Kağanı'dır) (Hasanov, 2009: 264-265).

Aslen İsfahanlı bir Yahudi olan Reşideddin, İlhanlı sarayının isteği üzerine büyük bir Moğol-Türk tarihi yazmıştır (Karatay, 2012: 137). Eserine “*Oğuzname*” adı verilmiştir. Bu eserinde Türk ve Moğol halklarının kendi aralarında yaptığı savaşları anlatıp Türeyiş Destanı olarak bilinen (aslı Diriliş Destanı olan) (Karatay, 2012. 144) destanlara da yer vermiştir.

“Oğuzname, insanoğlunun yaratıldığı günden itibaren bütün Türklerin uzak tarihini, atalarını, nesillerini, toplum yapısını, özellikle devlet yapısını, dilini, hukukunu, geleneklerini ve yaşayış tarzını, daha çok rivayetlere dayanarak anlatan eserdir.” (Demir ve Aydoğdu, 2015: 17).

Oğuzname, adından da anlaşılacağı gibi ‘*Oğuz Türkleri*’nin ana kimlik belgesini de taşımaktadır. Osman Karatay’a göre eski İskit ve Hun tayfalarından olan Uygurlar, Peçenekler ve Türkişler Oğuzluğa dönüşmüş olmalıdır (Karatay, 2018:129).

Türk tarihinde ve kültüründe çok sayıda Oğuzname vardır.

Bunların en bilinenleri Kaşkarlı Mahmud’un Divanü Lügati’t-Türk adlı eseridir.

Yine, Uygur Harfli Oğuzname,

Reşideddin, Camiü’t-Tevarih,

Ebülgazi Bahadır Han,

Şecere-i Terakime,

Tarih-I Cihanguşa Oğuznamesi,

Yazıcıoğlu Ali, Tevarih-i Al-i Selçuk ve Oğuzname,

Manzum Oğuzname (Uzunköprü Nüshası),

Dede Korkut Oğuznameleri,

Andalip Oğuznamesi,

Kazan Oğuznamesi (Akt. Demir ve Aydoğdu, 2015: 17-19) gibi birçok Oğuzname vardır.

Herodot tarihinden aktarılan İskitlerin yaşamı, savaşları, fetihleri bire bir Oğuzname'de anlatılmıştır. İskitlerin yaptığı fetihlerin aynısını Herodot'tan yaklaşık on altı asır sonra 'Oğuzname'de Oğuzlar yaptı diye anlatılmıştır. Birbirlerinden binlerce yıl önce yaşamış tarihçiler, birbirlerinden habersiz nasıl böyle eserler meydana getirmiştir?

Herodot şöyle aktarmaktadır; “...sonra İskitler Mısır'a sefer yaptılar. Oraya giderken yolda Filistin Suriyesi'nde İskitleri Mısır hükümdarı Psammetih karşıladı, hediyeler ve ricalarla işgalcileri yollarına devam etmemeleri için razı etti. Vergiyi, haracı da kabul etti. Geri dönen İskitler, Suriye şehri Askalon'a (Filistin sahilinde) geldiler.” (Herodot, 2019; 105-106).

Reşideddin Oğuznamesi'nde ise olaylar şöyle aktarılmaktadır; “Oğuz'un oğulları Mısır sınırlarına yaklaştılar, Onlar Oğuz'un oğullarına hediyeler ve pahalı şeyler getirdiler ve onlara tabi oldular. Oğuz'un oğulları Mısır'dan üç yıllık haraç ve çok miktarda para aldılar ve Oğuz'un emir ile geri döndüler, babalarının karşısında durdular. Oğuz Dimeşk/Suriye (şam) vilayetinde bir yıl kaldılar” (Hasanov, 2009: 263).

“Özdeşleştirme” ana unsurları; seferin zamanı ve maksadı, Mısır'ın fethi, işgalcilerin eşraf-asilzadeler ile görüşmesi, Mısırlıların vergi vererek şehri teslim etmeleri, yağma ve yıkımdan korunmaları, ordunun kan dökmeden haraç karşılığında geri dönmesi, geri dönüş yolunda Suriye'de durmasıdır. Burada Herodot'un İskitler için verdiği bilgiler ilginç bir şekilde Reşideddin'in Oğuznamesi'ndeki Oğuzlarla uyuşmaktadır. Herodot ve ardından gelen birçok tarihçi, İskitlerin çağdaş Azerbaycan arazisinde kurdukları devletin sınırlarıyla Oğuzname'deki, Azerbaycan'da kurulan devletin sınırlarının da uyuştuğunu savunmaktadır. Bu devlet dünya literatürüne “Sakasena” olarak geçmiştir. Herodot'un İskitler hakkında verdiği bilgilerle Oğuzname'deki bilgiler karşılaştırılınca “Köklerinde açıkça İskit içerikleri olan Agvan, Alban, Aran ve Azerbaycan adları MÖ VIII-VII. asırlarda, İskitlerin buraya gelmesiyle ortaya çıkmıştır” (Hasanov, 2009:265).

Suriyeli Mihail ile Moisey Kagankatvaski'nin “Agvan Tarihi” adlı eserine göre Oğuzların 'Yol Tanrısı Bozkurt'tur. Bu bozkurt, Türklere yol gösterici, Oğuz Han'ın da yardımcısı

olan ve insan dilinde konuşabilen bir bozkurttur. M. Kagankatvatsi'nin belirttiğine göre V. yüzyılda Hunlar da 'Yollar Tanrısı'na inanıyordu (Hasanov, 2009: 299).

Yollar tanrısıyla ilgili Suriyeli Mihail şu bilgileri aktarmıştır:

Türklerin önünde giden, ite benzeyen bir hayvan (kurt) vardır. Bu hayvan ne komutu veriyorsa Türkler bunu uygulardı. O, hangi ülkelere uğradıysa o ülkeleri fethediyorlardı. Adeta Tanrı bu yol göstericiyi Türklere bahşetmişti. Burada Türk Yollar Tanrısı'nın çok fonksiyonluğu ve mitolojik olarak mükemmelliği açık olarak takdim edilmiştir ve olay Türk destanlarındaki gibidir. Mihail, kurt yola çıkmaya karar veririr, kaldırır, çıkarır, aracısız hamilik eder, yol gösterir, durma ve hareket etme zamanını tayin eder, emir verir demektedir. O, sadece Türklerin yola çıkmaya karar verdikleri sırada görünür ve sonra durana kadar gittikleri yolda onlarla olur. Suriyeli Mihail'in anlattığı şeyler Türk destanlarında bire bir karşılık bulmaktadır (Hasanov, 2009: 299-300).

Bu efsanelerin benzerliği ilginç olmakla beraber Kızılderili efsaneleri de eski Türk destanlarının kopyası gibidir. Konuların felsefi derinlikleri ve kahramanlara verilen isimler de birbirine benzemektedir. Örneğin: Dede Korkut ve Manas'taki "Deli Dumrul" Siyu Kızılderileri'nde "Çılgın At" olarak karşımıza çıkmakta olup her iki kahraman da yiğit ve gözünü budaktan saklamayan manasında aktarılmıştır. İnkaların da kapalı yurttan çıkış anlamına gelen "Kapaktokon Efsanesinin" Ergenekon destanına benzemesi ilginçtir. Bu efsaneye göre herkesi yok eden büyük bir felaketten sadece Monko Kapak'ın Atası "Atağ" sağ kurtulur fakat bir mağaraya sığınıp dışarı çıkış yönünü bulamaz. Bir gün Güneş Tanrısı Er Ak Koca, kurt kılığına girerek gelip ona bir sırlı taş verir. Bu sırlı taş ile kayaları eritip yanında bir kurt ile dışarı çıkan Manko Kapak dünyayı fetheder (Ergil, 2018.215-216).

İskitlerden sonraki dönemde yaşamış ve Yollar Tanrısı'na inanan Hunlar ile çok daha sonraki dönemde yaşamış Göktürklerdeki "Diriliş Destanında" geçen bozkurt aynı mitostan türemiş olmalıdır. Nemeth, Atilla halkı ve boyu Türktür efsaneleri aynıdır demiştir. Hunlara Türk diyen Nemeth, "Atilla'nın ölümünden sonra egemen hanedan ailesinin erkeklerinin yönetiminde oluşturulan alt imparatorluklar tamamen saf kan Türk halkları içermekteydi ve bu boyların adları daha önce Hun boyları arasında geçmiştir" (Nemeth, 2014:21) demektedir.

O halde İskitler, mitoslar bakımından Hunlar ve Kızılderililerin akrabası; din, dil siyasi, sosyal ve kültürel yapılar bakımından da Hunlar ile Göktürklerin atası; ortak tarihe, coğrafyaya ve efsanelere göre de Oğuzlarla aynı olmalıdır.

SONUÇ

Yapılan incelemede, MÖ. VIII. yüzyıldan itibaren tarih sahnesinde belirgin bir şekilde görülen İskitler, MS. II. yüzyıla kadar on asır hakimiyetlerini sürdürmüş olup yaşadıkları coğrafyada güçlü bir devlet oluşturarak etrafındaki toplulukları hakimiyetleri alanına almıştır. Atlı Kavimler Medeniyetini oluşturarak Çin Seddi'nden Tuna Nehri'ne kadar Afganistan'dan Trakya'ya kadar büyük bir coğrafyaya yayılmış ve bin yıla yakın bir süre bu coğrafyada hakimiyet sürmüşlerdir.

İskitler kendilerine komşu topluluklarla yakın ilişkiler kurmuş, onlar tarafından tanınıp onların tarihlerine de önemli katkılar sağlamıştır. Bu sayede etraflarındaki toplulukların yazılı kaynaklarında; Grek kaynaklarında Skythai, Pers kaynaklarında Saka, Tevrat'ta Aşkenaz ve Çin kaynaklarında Sai (Sak) yer almışlardır. İskitlerin komşuları olan devletlerin İskitlerle ilgili verdikleri bilgilerin içeriği birbirleriyle tutarlı olmasına rağmen geniş bir coğrafyaya hakim olmaları dolayısıyla İskitleri devlet olarak adlandırırken kullandıkları isimler birbirlerinden farklılık göstermektedir. Buradan İskitlerin çok geniş bir coğrafyada, çok fazla toplulukla ilişki kurduğunu ve her topluluğun İskitleri kendi gördükleri gibi adlandırdıkları anlaşılmaktadır.

İskitlerle ilgili özellikle Pers, Çin, Yahudi, Asur ve Yunan kaynakları önemli bilgiler vermektedir. Bugün İskitlerle ilgili bilgilerin önemli bir kısmı bu kaynaklardaki bilgiler öncülüğünde şekillenmiştir. Farklı kaynaklardaki bilgilerden bir tarih oluşturulmaya çalışılması İskitlerin farklı yönlerinin ortaya çıkarılması açısından da önemlidir. Ancak bu durum bazen İskitlerle ilgili yanlış çıkarımlara da sebep olmuş ve İskit tarihinin yanlış yorumlanarak onların kökeninin farklı kavimlere bağlanmaya çalışılmasını gündeme

getirmiştir. İskitlerin İranilik, Slavlık ve Ural-Altay ırkı oldukları iddiaları olmasına rağmen Slavlık iddiasını sadece Ruslar savunmuştur. İskitlerin İrani oldukları fikrini ise daha çok Almanlar savunmuş ve hatta İskitlerin kendi ataları olduğunu iddia etmişlerdir. Yapılan incelemeden İskitlerin kökenleri ile ilgili onların Ural-Altay ırkına ait oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

İskitlerle ilgili arkeolojik bulgular ve yazılı kaynaklar, İskitlerin ilk yurtlarının Türk yurtları olduğunu ve Türklükle bağlantılarını ortaya koymaktadır. Sus ve çevresinden toplanan çivi yazılı metinlerin dilleriyle Türk dilleri arasındaki bağlantı, Saka Tigrakhauda'ya ait olduğu kabul edilen Esik kurganından çıkan buluntularda ortaya çıkan yazının Türkçe ve Türk yazısıyla olan benzerliği ve Esik kurganından çıkan runik yazının Göktürklerin kullandığı Orhun yazısının prototipi olduğu bulgularına bakıldığında İskitlerin, Türklerin ataları olduğu savı ortaya konulmaktadır.

Ural Altay görüşünü destekleyen ve yapılan incelemede eserlerine atıf yapılan bilim insanlarına göre tarihin en eski devirlerinden Orta Çağ'a ve modern döneme kadar Türklerin ve İskitlerin aynı topluluğa mensup Turani bir halk olduğu iddia edilebilir. Bu sonucu İskitlerin konargöçer yaşam tarzı, yazısı, eklemeli dilleri, araba evleri, at eti ve kımıza dayalı beslenme kültürleri, kadınlarının erkeklerle eşit konumu, töreleri, inançları, savaşlardaki Turan taktiğini benimseyip atlı süvari kullanmaları, kurganları, yuğ ve yas törenleri, ölü gömme adetleriyle onlardan sonra gelen bozkırın diğer kağanlarına aktardıkları kültürel özelliklerin gelenekselleşmesi desteklemektedir.

Yapılan incelemeyle bütün İskit gruplarının konargöçer olmayıp bazılarının yerleşik hayata geçtiğini ortaya konulmaya çalışılmıştır. Orta Asya'da özellikle Anau'da yapılan tarih öncesi kazılardan çıkan buluntulara göre Türklerin ziraat hayatı olduğu

anlaşılmaktadır. İskitlerin, Yedi Su, Çu ve Talas Irmakları civarında tarımla uğraştıkları, yerleşim yerleri kurdukları, tüneller ve sulama kanalları gibi zirai faaliyetlere yönelik çalışmalar yaptıkları arkeolojik kalıntılarda anlaşılmaktadır. Sulama kanallarının bulunması onların sulu tarıma geçtiklerini göstermektedir. Buradan Türklerin ataları olarak kabul edilen İskitlerin tamamının göçebe olmayıp bir kısmının yerleşik hayata geçtikleri sonucuna ulaşılabilir.

Ön Asya'ya göçen İskitlerin yaşam tarzlarında şehirleşme olmamıştır. Sürülerine yeni otlaklar bulma ihtiyacı sürekli yer değiştirme durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu konargöçer yaşam tarzı düşmanları üzerinde de büyük bir üstünlük kurmalarına imkan vermiştir.

Herodot, Darius'un İskitya seferinden bahisle anlattıklarına göre İskit atlıları düşmanları için "*Hayalet atlılar*"dır. Kimse İskit atlı savaşçıları yakalayamamaktadır. Yıldırım gibi hızlı koşan atlar üzerinde uzaktan ok atıp kaybolmakta hiç umulmadık bir anda tekrar düşman ordusunun karşısına çıkıp onları şaşkına uğratmaktadır. Bu bilgiler özellikle Ön Asya'da yaşayan İskit topluluklarının konargöçer olduklarını ortaya çıkarmaktadır. İskitlerden sonra bu geleneği devam ettiren devletler incelendiğinde bu devletlerin (Hunlar, Göktürkler vb.) Türkistan merkezli olması da bize İskitlerin kökeni ile ilgili çok değerli ipuçları vermektedir.

Herodot'a göre İskit kağanlarının pek çoğu saçsız "*Bilge kam*" olduğundan kutsal sayılmış ve insanlar arasındaki ihtilafları da çözmüşlerdir. Herodot, Argippayların reislerinin saçsız bilge olduğu ve çok lisan bildiklerini anlattığından bu kavmin ilerlemiş olduğunu söyleyebiliriz. Topraklarından kervanların güven içinde geçmesinden de devletin askeri olarak kuvvetli olduğu ve teşkilatlı bir devlet nizamı oluşturdukları sonucu çıkarılabilir.

Herodot ve Hipokrat tarafından İskitlere dair verilen kültürel bilgiler, ardılları olarak görülen Hunlar ve Göktürkler ile diğer birçok bozkır kağanlığıyla aynıdır. Onlar da keçeden yapılmış kubbeli çadırlarda yaşamışlardır. İranlı müellifler bu evlerden bahsederken bunlara Türk evleri, Arapların da bu evlere “*Qubba Turkiya*” yani “*Türk Çadırı*” dedikleri bilinmektedir. Ayrıca İskitlerin ardılı diğer Türk kavimleri gibi kımız içtikleri, sütü kurutarak “*kurut*” yaptıkları, kurutulmuş at eti tükettikleri bilinmektedir. R. Grosse, İskitler ile Hunların yaşam tarzının, din anlayışlarının ve ayinlerinin aynı olmasını, aynı hayat tarzını sürmekten ve aynı milli ideolojileri benimsemelerine bağlamıştır. Bu bulgular, İskitlerin ve ardılları olan diğer bozkır kavimlerinin sosyal hayat, yaşam tarzı, din anlayışları açısından tarihsel sürekliliğe sahip olduklarını göstermektedir. İskitler ve Hunların çadır kültürü ve “*Hayvan Üslubu*” sanatları birbirinin aynısıdır. İnançları, dini merasimleri, kan kardeşliği andı, ata binme ve atı tanrıya kurban etmeleri, mumyalama, ölü gömme törenleri, kurganları ve kımız içme adetleri birebir aynıdır. Hun sanatı da İskit sanatının devamı niteliğindedir. Mumyalama, yağ törenleri gibi yukarıda sayılan pek çok özelliğin Göktürklerde ve daha sonraki dönem Oğuz Türklerinde, Selçuklularda ve erken Osmanlı’da görülmesi Türklerin en eski atasının İskitler olduğunu göstermektedir.

Zeki Velidi Togan, günümüz Türk topluluklarından Kuzey Sibirya’da yaşayan ve kendilerine “*Saha Yakut*” denilen Yakut Türklerinin atalarının İskit ailesinden olduklarını söylemektedir. Kent Türklerinin, Kaşgarlıların, Tarançarlıların da İskitler olabileceğini savunmuştur. Togan, Lena Vadisi’nde yaşayan toplulukların kendilerine “*Uranhay İskitleri*”, yani “*Orman İskitleri*” dediklerini vurgulamıştır. Kendilerine İskit demeleri, onların İskitlerin devamı olduğunu göstermektedir. Azerbaycanlı tarihçi Mirali Seyidof

da tarih sahnesinde bin yılı aşkın varlıklarını sürdüren İskitlerin, günümüzdeki adlarıyla Yakutların, Kazakların ve hatta Kaflaslarda yaşayan bazı Türk boylarının oluşumunda önemli rol oynadığını belirtmiştir. Kaşgarlı Mahmud Türk dilleri arasında Uygur dilini, Kağan Türklerinin (Çar Türkleri) dili olarak adlandırmaktadır. Kağan Türkleri olarak ifade edilen topluluk da Uygurlardır. Kaşgarlı, onların etnonimindeki “*Kur*” unsurunun “*Çar/konargöçer*” kavramından geldiğini ileri sürmektedir.

İskitlerin düşüşe geçmesiyle ilginç bir şekilde aynı kültürü devam ettiren Hunların tarih sahnesinde güçlü bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Çinliler ile Hunların yaptığı ilk anlaşma (MÖ. 318) İskitlerin düşüşe geçmesiyle aynı döneme rastlamıştır. İskit Kağanı Atey’in Mekadonyalı Filip’e (MÖ. 382-MÖ. 336) yenilmesi sonrası İskitlerin hakimiyetlerinin Filip’in oğlu Mekadonyalı İskender (MÖ. 336-MÖ. 323) döneminde Trakya’da kaybolması, onların yok olduğunu göstermemektedir. Aksine İskitlerin, Hunlar adıyla veya Hunların içerisinde tarih sahnesinde yer almaya devam ettikleri görülmektedir. Hunların kuruluşlarından itibaren güçlü bir atlı süvari ordusuna sahip olmaları; devlet teşkilatlanmaları, toplumsal ve dini uygulamaları İskitlerle pek çok noktadan benzerlik göstermektedir. Bu durum Hunların, İskitlerin ardılları olduğu tezini güçlendirmektedir.

Herodot, İskitlerin yönetici sınıfından “*Çar İskitler*” diye bahsederken Roma tarihçileri de Hunlardan “*Çar Hunları*” diye bahsetmiştir. C. B. Bori, “*Son Dönem Roma İmparatorluğunun Tarihi*” adlı eserinde “*İskit*” ifadesinin bütün göçer halkları kapsadığını ve Hunların gerçek İskitler olduğunu belirtmiştir çünkü Romalılara göre İskit sözü halkı ifade etmez, hayat tarzını ifade eder. Bu eserde Hun kelimesi, İskit kelimesi gibi bozkır göçebeliğini ifade etmek için kullanılmıştır. Ona göre Türkler, Hazarlar,

Peçenekler vb. terimler “*Hun*” diye adlandırılmıştır. Açıkça İskit ve Hun sözcüğü Grek ve Romalı tarihçiler tarafından göçebe turani tayfaların dil, din ve askeri bakımdan tümünü ifade etmek için kullanılmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu adına Atilla’ya elçi olarak giden Prisk; Atilla’nın bütün İskit boylarını buyruğu altında birleştirdikten sonra ancak baş kağan olabildiğini söylemiştir. Atilla ile Farsların savaşını anlatırken de Hun ordusuna komuta eden iki büyük komutanın (Basık ve Kursık) “*Çar İskitler*” soyundan gelen iki kağan olduğunu belirtmiştir. Bu bulgular da İskit-Hun aynılığının bir başka kanıtıdır.

Hunlardan sonra kurulan Türk devletlerinin kurucu tabakasının daha evvel Hunların içerisinde bulunmaları bütün Turani kavimlerin dil, din, konargöçer özelliklerinin aynı ve birbirlerinin devamı olan akraba boylar olduğu sonucunu doğurmaktadır. Prof. Nemeth Gyula, Macarların oluşumundaki dokuz boyun yedisinin (Kabar, Kürt, Gyarnat, Taryan, Yene, Ker ve Keszi boylarıdır) Türk olduğunu söyleyerek bu boyların Hun Türklerinin içinde olduğunu vurgulamış, İskit-Hun kültürel geçişi ve akrabalığını doğrulamıştır.

Çalışmada karşılaştırılmaları yapılan İskit-Oğuz, İskit-Hun ve İskit-Türk aynılığındaki benzerlikler, İskitlerin Turaniliğini ortaya koymaktadır. Zira tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan ve birbirini takip eden bozkır kavimlerinin kurduğu kağanlıkların (Hun, Göktürk, Tatar, Kırgız vb.) tümü Türk kültürü, töresi, sosyal ve dini uygulamaları İskitlerinkiyle büyük oranda aynılık göstermektedir. Buna karşın İskitlere Turani yerine Ari ırk diyenlerin iddia ettikleri Hint-İran halklarının İskitlerinkiyle ayniyetini ispat edebilecek açık tarihsel deliller mevcut değildir. İskitlerin dinlerinin, dillerinin, sanatlarının, gelenek ve göreneklerinin Turani boylarla bağlantıları ve çok yönlü benzerliklerinin olması, İskitlerin büyük çoğunluğunun (özellikle yönetici tabakanın)

Türk ve/veya Turani olduğu sonucunu doğurmaktadır. Bu sebeple İskitlerin ortaya koydukları kültürel birikim Orta Asya'da kurulan Türk devletlerinin ve Orta Asya Türklüğünün oluşmasında temel teşkil etmiştir. Günümüzde hala kendine Saka veya İskit diyen toplulukların varlığı da bunu açık bir şekilde göstermektedir.

KAYNAKÇA

- (2016). Abbasiler. Türk Tarih Tezi Ansiklopedisi içinde. (6. Bs, Cilt 2, 161 ss.).
- Adji, M. (2020). *Türklerin Saklı Tarihi*. (Tümer, Varol, Çev.). Kaynak Yayınları.
- Bayrakdar, M. (2013). *Medler ve Türkler*. Akçağ Yayınları.
- Cerrahoğlu, İ. (1972). *Ye'cüc-Me'cüc ve Türkler*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- Çalış, S. M. (2021, Mart). *Kimmer-İskit Ok Ucu Biçimindeki Paraları*. OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 3/1. 61-80.
- Çeşmeli, İ. (2012). *Moğollar Öncesi Orta Asya'da Süryani Hıristiyanlığı*. Arkeoloji ve Sanat Dergisi
- Çeşmeli, İ. (2016). *İskitler, Hunlar ve Göktürklerde Din ve Sanat*. Cinius Yayınları.
- Davletov, T. B. (2017). *Şaman*. Asi Kitap.
- Demir, A. Tombuloğlu, Tuba. Polatel, Oğuz. (2020). *Türklerde Kadın*. Kömen Yay.
- Demir, N. & Aydoğdu, Ö. *Kazan Oğuznamesi*. Kesit Yayınları.
- Deniz, Bekir. Orta Asya Türk Halı Ve Düz Dokuma Yaygıları. *Türkler Ansiklopedisi* içinde.
(Cilt 4, 198-207).
- Duran, Y. (2021). *Dede Korkutla Sohbetler*. Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık.
- Durmuş, İ. (1993). *İskitler (Sakalar)*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Durmuş, İ. (2007). *İskitler*. Kaynak Yayınları.
- Eberhard, W. (2019). *Çin Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erdoğan, G.H. (2018). *Türk Töresi*. Karakum Yayınevi.
- Ergil, M. (2018). *Kim Bu Kızulderililer*. Aygan Yayıncılık
- Güneri, S. (2018). *Türk Altay Kuramı*. Kaynak Yayınları.

- Gürcan, K. (2028). *Kutsal Şaman Elbiseleri*. Ötüken Neşriyat
- Hasanov, Z. (2009). *Çar İskitler*. (Topsakal, İlyas, Çev.) Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı.
- Halilova, Hanım. (2015). *Kahraman Türk Kadını*. Töre-Devlet Yayınları.
- Herodot. (2019). *Tarih*. (Ökmen, Müntekim, Çev.) İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karatay, O. (2012). *Türklerin Kökeni*. Kripto Yayınları.
- Karatay, O. (2018). *Hazarlar Yahudi Türkler Türk Yahudiler Ve Ötekiler*. Kripto Yayınları
- Kafesoğlu, İ. (1966). *Selçuklu Tarihinin Meselelerine Toplu Bir Bakış*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ksenophon. (20129). *Anabasis/On Binlerin Dönüşü*. (Çokona, Ari, Çev.) İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kurat, N.A. (2019). *Türk Kavimleri ve Devletleri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Marsadolov, Leonid. (2002). Altay'daki Pazırık Kültürü. *Türkler Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3, 895- 902 ss.).
- Memiş, E. (1987). *İskitlerin Tarihi*. Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Nemeth, G. (2014). *Atilla ve Hunlar*. (Demirhan Tarık Çev.) Kömen Yayınları.
- Orkun, H.N. (1938). *Türk Tarihinin Bizans Kaynakları*. Sümer Yayınları.
- Orkun, H.N. (1946). *Türk Tarihi*. Akba Kitabevi.
- Orkun, H. N. (2011). *Yeryüzünde Türkler*. Bilge Karınca Yayınları.
- Ögel, B. (1984). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Öztuna, Y. (1963). *Türkiye Tarihi*. Hayat Kitapları.
- Somuncuoğlu, S. (2011). *Saymalıtış Gökyüzü Atları*. Atok Yayınları.
- Söyler, M. O. (2019). *Anadolu Kronikleri*. Karakum Yayınevi.

- Taşağıl, A. (2017). *Gök Türkler*. Bilge Kültür-Sanat.
- Taşağıl, A. (2019). *Gökbörü'nün İzinde*. Kronik Kitap.
- Tellioğlu, İ. (2020). *Fethedilenlerin Gözüyle Anadolu'nun Fethi*. Bilge Kültür Sanat.
- Tiryaki, Tuğrul. (2008). 14 Mart Tıp Bayramı. *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 2 (3), 2008. 1- 3.
- Togan, Z.V. (2019). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Turan, O. (1971) *Selçuklular ve İslamiyet*. Turan Neşriyat.
- Yazıcı, N. (2007). *Türk Tarihinin Eski Çağları*. Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Bahtiyar AYDIN

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İZÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Lisans: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF-İşletme, 1995.

Ön Lisans: KTÜ, GMYO-İnşaat, 1991.

B. YAYINLAR

Aydın, Bahtiyar. (2020). İskitler, İZU Sosyal Bilimler Kongresi 2 İstanbul